

ELEVHÄLSORAPPORT

LÄSÅRET
2008/2009

Utbildningsförvaltningen

Elevhälsoenheterna, Uppdragsavdelningen
på förvaltningschefens uppdrag

Innehållsförteckning	2
Sammanfattning	4
Inledning	6
Metod och underlag	6
Del I	
Del II	
1. Del I	7
1.1 Redovisning av resultat	7
1.1.1 Stöd i lärandet	7
Elever ur ett generellt perspektiv	7
Hälsoprofiler	8
Elever i behov av särskilt stöd	10
1.1.2 Trivsel i skolan	11
Elever ur ett generellt perspektiv	11
Hälsoprofiler	13
Elever i behov av särskilt stöd	15
1.1.3 Trivsel i livet	16
Elever ur ett generellt perspektiv	16
Hälsoprofiler	17
Elever i behov av särskilt stöd	19
1.2 Reflektioner och kommentarer	19
1.2.1 Stöd i lärandet	19
Delaktighet, motivation och återkoppling	19
Inkludering	20
Likvärdiga villkor	21
Pedagogiska redskap för tidig upptäckt	21
Sammanfattning	21
1.2.2 Trivsel i skolan	22
Trivsel och trygghet	22
Kamratrelationer	22
Ramar och regler	22
Förekomst av mobbning	22
Internet och mobiltelefoner	23
Väregrundsarbete och program mot mobbning	23
Hög frånvaro	24
Målmedvetet och förebyggande arbete	24
Sammanfattning	24

1.2.3 Trivsel i livet	25
Psykisk ohälsa och stress	25
Internationella jämförelser	25
Bakomliggande orsaker	25
Förebyggande arbete	26
Gruppbaseade metoder	26
Sammanfattning	26
 1.3 Förbättringsförslag	 27
 1.4 Avslutande diskussion	 27
Självbild	27
 1.5 Litteraturförteckning	 28
 2. Del II	 29
2.1 Bakgrund	29
Åtgärdsprogram	29
Individuell utvecklingsplan (IUP) och individuell studieplan	29
 2.2 Metoder och resultat	 31
Hur arbetar skolorna med åtgärdsprogram?	31
Vilka deltar när åtgärdsprogram upprättas?	32
Vilken annan skriftlig dokumentation används?	32
Iakttagelser kring gymnasieskolans arbete med åtgärdsprogram för elever med Asperger syndrom	32
 2.3 Reflektioner och kommentarer	 33
Hur arbetar skolorna med åtgärdsprogram?	33
Vilka deltar när åtgärdsprogram upprättas?	33
Vilken annan skriftlig dokumentation används?	34
Elever med Asperger syndrom	34
 2.4 Förbättringsområden	 35
Åtgärdsprogram ett redskap för anpassning av de pedagogiska förutsättningarna	35
Skolan tillgänglig både undervisningsmässigt och socialt	35
Motstånd mot upprättande av åtgärdsprogram	35
Alternativa verktyg i lärandet	36
Sammanfattning	37
 2.5 Förbättringsförslag	 37
 2.6 Litteraturförteckning	 37
 3. Bilaga I, sammanställda data	 39

Sammanfattning

Elevhälsorapporten ingår i stadens kvalitetssystem för de pedagogiska verksamheterna som ett av underlagen till skolornas/stadens kvalitetsredovisning. Den innehåller redovisningar och slutsatser från elevhälsoområdet och utgör en sammanvägd och gemensam bedömning av elevhälsans specialister. Elevhälsorapporten ligger tillsammans med andra studier till grund för verksamhetsplanering inför nästkommande år.

Fr.o.m. 2009 innehåller Elevhälsorapporten dels jämförelser över tid (delrapport I), dels belyses ett "fokusområde" som bestämts av förvaltningschefen (delrapport II).

Delrapport I innehåller studier av elevers: stöd i lärande, skoltrivsel och trivsel i livet samt statistiska uppgifter om antalet elever med funktionsnedsättningar. Studien visar att majoriteten av elever får ett relevant stöd i sitt lärande och trivs i skolan och i livet.

Missnöje med stöd i lärandet gäller bristen på delaktighet och bristen på återkoppling. Äldre elever ger uttryck för ett utbrett missnöje med lärarnas förmåga att väcka intresse. Elever med funktionsnedsättning och elever i behov av särskilt stöd omfattas inte av ett inkluderande arbetssätt i tillräcklig omfattning. Åtgärdsprogram för äldre elever har mer fokus på elevens beteende än på de pedagogiska förutsättningarna för att eleven ska kunna nå kunskapsmålen.

Trivsel i skolan hänger nära samman med trygghet. Flertalet elever känner sig trygga. Mellan 5-10% av eleverna i grundskolan ger dock uttryck för att de inte känner sig trygga. Ofta hänger det samman med rädslan för att utsättas för kränkningar och mobbning. Många elever uttrycker missnöje med oron i klassrummet och att det är otrivsamt i samband med skolmåltiderna. Hos äldre flickor i grundskolan finns en tendens till minskad trivsel i högre årskurser. Till allra största del handlar trivseln i skolan om relationer och trivseln bland kamrater.

Mobbningen ökar i stadens skolor. En oro finns för att mobiltelefoner och Internet underlättar möjligheten till kränkningar av kamrater. Hög frånvaro är ett allvarligt symtom på otrivsel och ohälsa som kan ha komplexa orsaker.

Trivsel i livet är en viktig förutsättning för att eleverna ska nå sina mål och lägga grunden till en god psykisk hälsa tidigt i livet. Kraven och därmed också stressen i samhället och i skolan har på senare år ökat, vilket gör att många elever idag känner sig otillräckliga för att de inte kan leva upp till sina egna och omgivningens förväntningar. En rad rapporter har under senare år visat att svenska barn och unga uppvisar en sämre psykisk hälsa än barn och unga i andra länder.

Insamlad data (bilaga 1) över antalet elever med fysiska funktionsnedsättningar och elever med Asperger syndrom i Stockholms skolor ger en samlad överblick. Även antalet elever mottagna inom den obligatoriska särskolan och i gymnasiesärskolan redovisas.

Delrapport II beskriver skolors arbete med åtgärdsprogram för elever i grundskolan med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi samt för blinda och gravt synskadade elever. Dessutom beskriver rapporten arbetet med åtgärdsprogram för elever med Aspergers syndrom och döva/hörselskadade elever i gymnasieskolan.

Åtgärdsprogram för elever med fysiska funktionsnedsättningar och elever med Aspergers syndrom saknas ofta. När de upprättas grundar de sig sällan på en pedagogisk utredning/kartläggning.

Inom de studerade områdena i de båda delrapporterna framkommer behov av förbättringsåtgärder. De gäller främst:

- Återkoppling och delaktighet
- Arbetet med åtgärdsprogram och den utredning som ska föregå åtgärdsprogrammet
- Medicinska och andra diagnoser ska omsättas i pedagogiska strategier
- Ett inkluderande arbetssätt som skapar förutsättningar att omfatta alla elever *både* undervisningsmässigt och socialt
- Utvecklandet av goda relationer som grund för samhörighet och god arbetsmiljö
- IT-teknik i undervisningen
- Ständig vidareutveckling av värdegrundsarbete och mobbningsprevention

Förbättringsförslag ges för att säkerställa utvecklandet av åtgärdsprogram, att elever med funktionsnedsättningar får åtgärdsprogram, värdegrundsarbete samt att åtgärder vidtas för att motverka stress, konflikter och hög frånvaro.

Inledning

Elevhälsorapporten ingår i stadens kvalitetssystem för de pedagogiska verksamheterna som ett av underlagen till skolornas/stadens kvalitetsredovisning. Den innehåller redovisningar och slutsatser från elevhälsoområdet och utgör en sammanvägd och gemensam bedömning av elevhälsans specialister. Elevhälsans yrkesgrupper är psykologer, skolkuratorer, skolsköterskor, skolläkare och specialpedagoger/speciallärare. I fortsättningen benämns gruppen specialpedagoger/speciallärare enbart specialpedagoger.

Elevhälsorapporten ligger tillsammans med andra studier som kvalitetsredovisningar, inspektörsrapporter och brukarundersökningar till grund för analysseminarier och annan verksamhetsplanering inför nästkommande år.

Fr.o.m. 2009 innehåller Elevhälsorapporten dels jämförelser över tid (delrapport I), dels belyses ett ”fokusområde” som bestämts av förvaltningschefen (delrapport II).

Delrapport I innehåller studier av elevers: stöd i lärande, skoltrivsel och trivsel i livet samt statistiska uppgifter om antalet elever med funktionsnedsättningar.

Delrapport II beskriver skolors arbete med åtgärdsprogram för elever i grundskolan med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi och för blinda och gravt synskadade elever. Dessutom beskriver rapporten arbetet med åtgärdsprogram för elever med Aspergers syndrom och döva/hörselskadade elever i gymnasieskolan.

I bilaga 1 redovisas sammanställda data om antalet elever med funktionsnedsättning.

Elevhälsorapporten är framtagen av Uppdragsavdelningens elevhälsoenheter: Skolstöd, Skolhälsan och Psykologenheten.

Metod och underlag

Delrapport I bygger på data från Stockholmsenkäten i år 9 och år 2 i gymnasieskolan 2008, Brukarundersökningen i år 3, 6 och 9 och år 2 i gymnasieskolan 2009, skolhälsovårdens Hälsoprofiler i år 8 och år 1 i gymnasieskolan läsåren 2005-2007 samt för läsåret 08/09, skolkuratorernas samlade statistik för läsåret 2007/2008 och en enkät som Uppdragsavdelningen i december 2008 tillställde flertalet psykologer, skolkuratorer och specialpedagoger i stadens grund- och gymnasieskolor samt vid en del fristående skolor.

Resultaten från enkäterna har analyserats och diskuterats vid psykologernas, skolkuratorernas och specialpedagogernas nätverksträffar under våren 2009. Redovisade synpunkter i delrapport I härrör från dessa nätverksträffar.

Delrapport II bygger på enkäter och intervjuer med skolpersonal rörande arbetet med åtgärdsprogram. Skolorna har tillfrågats om: förekomsten av åtgärdsprogram, vilket underlag som används i planeringsarbetet för eleverna, vem som är ansvarig, hur samarbetet med eleven och vårdnadshavare ser ut samt vilken annan skriftlig dokumentation som kan förekomma utöver individuell utvecklingsplan (IUP) för grundskolan respektive individuell studieplan för gymnasieskolan.

Insamlad data om antalet elever med funktionsnedsättning redovisat i bilaga 1 har lämnats av Grundskole- och Gymnasieavdelningen samt skolhälsovården.

Delrapport I

Delrapport 1 avser, med start i denna rapport, att årligen redovisa jämförande studier över tid av; stöd i lärandet, skoltrivsel och trivsel i livet. De tre områdena hänger samman och utgör bakgrund för hur elever lyckas och utvecklas i skolan. Så gott som alla barn och ungdomar går i grundskolan och gymnasiet. Det innebär ett ansvar för skolan att organisera verksamheten på ett sådant sätt att elevernas psykiska och psykosomatiska hälsa stärks och som främjar deras lärande och utveckling.

I det följande redovisas de tre studerade områdena var för sig. För den enskilda eleven hänger stöd i lärandet ihop med trivseln i skolan och i livet som helhet. Brister på det ena området kan aldrig helt kompenseras av styrkor på de övriga.

De beskrivna områdena redovisas i rapporten sett ur ett *generellt elevperspektiv* med resultat från totalundersökningarna Stockholmsenkäten, Brukarundersökningen och skolhälsovårdens Hälsoprofiler samt sett ur elevhälsopersonalens perspektiv med fokus på *elever i behov av särskilt stöd*. Elevhälsopersonalen beskriver hur de uppfattar situationen för de elever de möter.

1.1 Redovisning av resultat

1.1.1 Stöd i lärandet

Läraren och stödet i lärandet är de enskilt viktigaste faktorerna för elevers framgång i skolan. Det handlar om **vad** läraren gör; **hur** undervisningen bedrivs, **sättet på** vilket de uppmärksammar eleverna, att de ställer tydliga förväntningar och ger återkoppling. Att lärarna gör eleverna delaktiga i planeringen av undervisningen och att de förstår elevers olika förutsättningar, olika sätt att lära etc.

Elever ur ett generellt perspektiv

Stockholmsenkäten genomförs vartannat år och vänder sig till elever i år 9 i grundskolan och år 2 på gymnasiet. Den senaste enkäten gjordes 2008. Två tredjedelar av eleverna upplever att lärarna har tydliga förväntningar på dem. Det gäller för något fler flickor än pojkar. Däremot anser endast 30% att de får positiv uppmärksamhet från sina lärare. Mindre än 10% instämmer fullt i att skolan berättar för deras föräldrar om de gjort något bra.

Även **Brukarundersökningen** i grund- och gymnasieskolan görs vart annat år. Den senaste undersökningen gjordes i början av 2009. Frågor ställdes till föräldrar med barn i förskoleklass och år 3, till eleverna i år 6 och 9 i grundskolan samt år 2 i gymnasieskolan. Frågor ställdes också till elever och föräldrar i obligatoriska särskolan, gymnasiesärskolan samt ESS-gymnasiet.

Elever och föräldrar är generellt nöjda med skolans undervisning och lärarnas förmåga att ge goda kunskaper, framför allt i de lägre årskurserna i grundskolan och i den obligatoriska

särskolan. Flickor ger skolan ett högre betyg än pojkar. Skillnaden mellan könen minskar dock med åren.

I år 3 är föräldrarna genomgående mycket nöjda med skolans samverkan, framför allt betonas värdet av utvecklingssamtalen.

I år 6 uttrycker eleverna att de är mindre nöjda med möjligheterna att få vara med och påverka i skolan. I år 9 växer missnöjet. Där är mer än var tredje elev missnöjd med möjligheten att få vara med och påverka i skolan. Uppfattningen att lärarna har förmåga att stimulera och väcka intresse minskar också till knappt hälften i år 9. Lika stor andel av eleverna i år 9 är inte nöjda med hur kunskaperna följs upp och bedöms.

Lägst värdering inom undersökningens område "Kunskap och lärande" får skolan från både elever och föräldrar i grund- och obligatoriska särskolan för hur datorer och IT används i undervisningen.

Brukarundersökningen i gymnasieskolan år 2 och i ESS-gymnasiet visar att ca två tredjedelar av eleverna på det hela taget är nöjda med sin skola. Siffran är ännu högre för gymnasiesärskolan. Drygt hälften av eleverna i gymnasieskolan är nöjda med möjligheten att få individuellt stöd och hjälp. Flertalet elever i gymnasiesärskolan och i ESS-gymnasiet är mycket nöjda med möjligheterna att få individuellt stöd och hjälp.

7 av 10 elever ger gymnasieskolan högt betyg när det gäller att utveckla deras egen förmåga till personligt ansvarstagande för sina studier.

Ca hälften av eleverna i gymnasieskolan år 2 är inte nöjda med lärarnas förmåga att stimulera och väcka intresse, 20 % är direkt missnöjda. Minst nöjda är eleverna i gymnasieskolan med möjligheten att hinna med läxor och hemuppgifter. Detta gäller främst flickor. Eleverna i gymnasiesärskolan är minst nöjda med sina läroböcker och studiematerial. Medan eleverna i ESS-gymnasiet är mest missnöjda med användningen av datorer och IT i undervisningen.

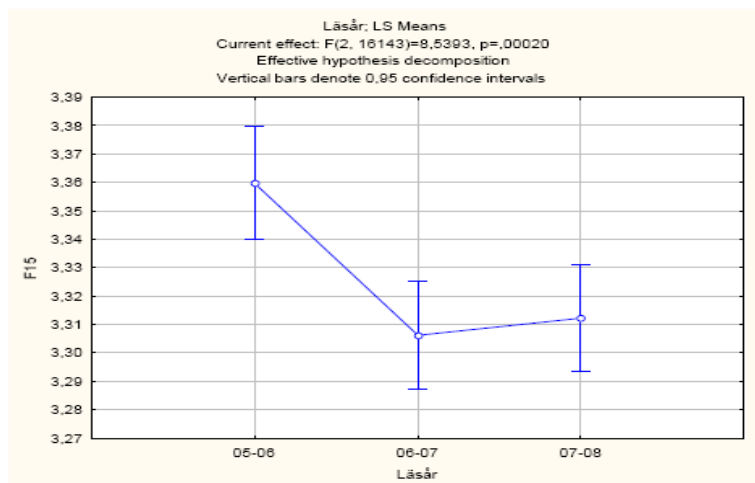
Brukarundersökningen har jämfört svaren från elever och föräldrar mellan fristående respektive kommunala skolor. I huvudsak är elever och föräldrar i fristående grundskolor mer nöjda med skolan än vad elever och föräldrar i kommunala grundskolor är. Skillnaderna är störst, till de friståendes fördel, när det handlar om klassens/gruppens storlek, hur datorer och IT används i undervisningen samt när det gäller information och delaktighet.

Skillnaden mellan kommunala och fristående gymnasieskolor är däremot liten. På de fristående gymnasierna ger eleverna något mer positiva omdömen för lärarnas förmåga till intresseväckande lektioner och till möjligheten att få stöd och hjälp om det skulle behövas. De är också något mer positiva till informationen på skolan och möjligheten till inflytande. Den kommunala gymnasieskolan får överlägset bättre värden när det gäller tillgång till bibliotek.

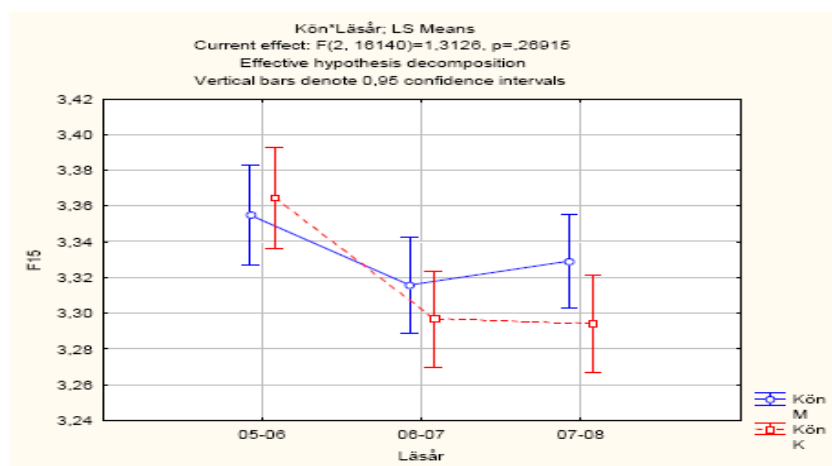
Skolhälsans **Hälsoprofiler** görs i år 8 och år 1 i gymnasieskolan. En sammanställning av svaren från de tre läsåren 2005 – 2007 redovisas nedan. Av de sammanställda svaren kan vissa trender utläsas.

Resultat från Hälsoprofilerna läsåret 08/09 redovisas separat.

För elever i år 8 ställs frågan; ”Får du den hjälp du behöver av dina lärare?” I svarsutfallen genom åren 2005 – 2007 om eleverna uppfattar att de får den hjälp de behöver, har en liten men tydlig negativ förändring skett för både flickor och pojkar, men med marginella förändringar mellan könen.

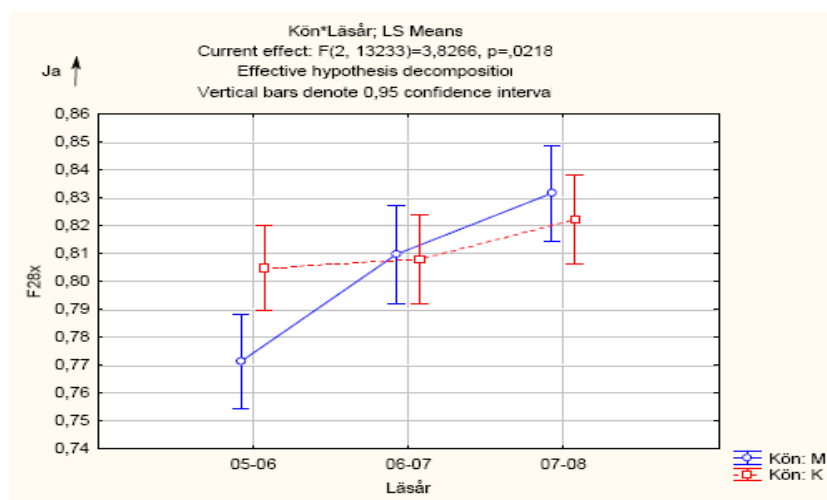
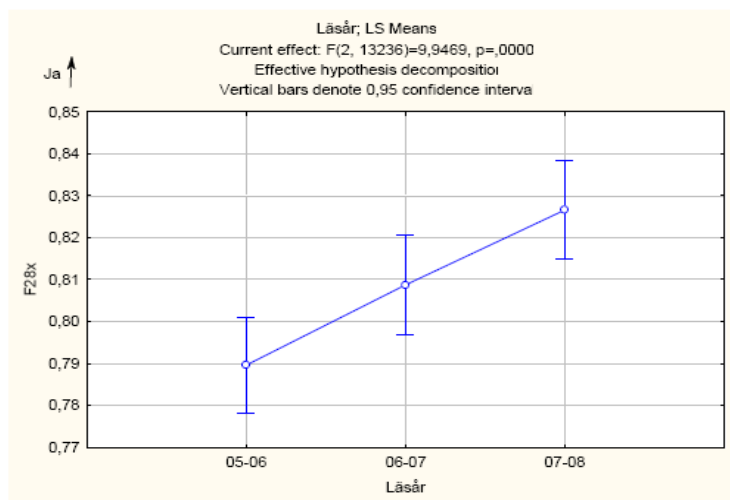
Läsåren jämförda utan uppdelning på stadsdel eller kön.

Här är resultaten även uppdelade efter kön

Hälsoprofilerna för läsåret 08/09 visar att de flesta elever i år 8 får den hjälp de behöver, men att det finns skolor där antalet missnöjda elever ökar.

I år 1 på gymnasiet ställs frågan; ”Har du valt rätt program?” Som svar på den frågan kan Skolhälsan konstatera att det under perioden 2005 – 2007 skett en markant positiv förändring. Samtliga gymnasieelever upplever att de i allt större utsträckning under perioden har valt rätt program. Inga skillnader kan ses mellan de olika programvalen förutom en mycket stor spridning i svaren hos de gymnasieelever som valt byggnadsprogrammet. Om man valt rätt eller ej är inte relaterat till valet av gymnasium.

För första gången ställs i Hälsoprofilerna läsåret 08/09 frågan till gymnasiet år 1 ”Får du den hjälp du behöver?” Majoriteten elever uppger att de får mycket bra hjälp i skolan. 85% av pojkarna och 70% av flickorna uppger att de får den hjälp de behöver

Elever i behov av särskilt stöd

Elevhälsopersonalen uttrycker uppfattningen att de elever de möter i allmänhet får stöd i sitt lärande, men betonar samtidigt att många elever i behov av särskilt stöd ändå har svårt att nå kunskapsmålen. Vilket förklaras av att stödet är otillräckligt. Det är främst stödet i klassrummet som inte är tillräckligt för dessa elever. Man pekar på generella brister i skolors inkluderande arbetssätt; både i metodik, pedagogik och i förhållningssätt:

- Eleverna, främst pojkarna, görs inte delaktiga i planeringen av undervisningen.
- Undervisningen uppfattas ofta som ointressant av pojkarna. Den allmänna uppfattningen bland elevhälsopersonal är att skolan är mer anpassad till flickors behov.
- Yngre elever får anpassat stöd i större utsträckning än äldre. Lärare uppvisar ofta ett större ansvar för att inkludera elever i såväl undervisning som social samvaro i år F-5 än lärare som undervisar i år 6-9.

- För äldre elever brister den pedagogiska vägledningen när det gäller det kunskapsmässiga innehållet. Även mentorskapet är otydligt.
- Pojkars inlärningsproblem uppmärksammas tidigare än flickors. För pojkar handlar det oftast om koncentrationssvårigheter. Flickor med koncentrationssvårigheter uppmärksammas först i gymnasieskolan.
- Elever som är föremål för psykologutredningar får inte alltid det fortsatta stöd som behövs, bl.a. på grund av att utredningsresultatet inte diskuteras eller kopplas tillbaka till berörd pedagog. Utredningen riskerar bli ett självändamål!
- Elever med stora inlärningsvårigheter, stora kunskapsluckor och andra bristande förutsättningar behöver mer tid och ökade möjligheter att få arbeta utifrån sina egna förutsättningar.
- Hur stödet organiseras för eleverna har betydelse. Det är inte ovanligt att stödtimmar läggs på för eleverna olämpliga tider, varför de uteblir.
- Mobbade elever upplever att de inte får lärarnas förståelse för de svårigheter med koncentrationen det medför att ständigt bli utsatt för kränkningar av andra elever via Internet och mobiltelefon.

Sociala och ekonomiska strukturer i samhället slår enligt elevhälsopersonalen igenom i skolan genom att:

- Nära en tredjedel av eleverna som bor i socioekonomiskt belastade områden uppskattas vara i behov av särskilt stöd. Mängden elever medför att de inte nås av ett tillräckligt stöd. Pojkarna får skolsvårigheter därför att det inte är status i pojkängarna att plugga. Flickorna kontrolleras mer hemifrån och anpassar sig bättre till skolarbetet.
- Många elever i de socioekonomiskt utsatta områdena har annat modersmål än svenska och behöver få studiehjälp på modersmålet, vilket många inte får. Föräldrar till barn med annat modersmål kan ha svårighet att ta del av den individuella utvecklingsplanen (IUP) och ge sina barn hjälp i skolarbetet. Resursstarka föräldrar, framför allt i innerstaden, kan i allmänhet ge sina barn stöd så att de klarar målen även när stödet i skolan brister.

1.1.2 Trivsel i skolan

Att trivas i skolan kan definieras som i Stockholmsenkäten (Rapport 2008:1) att eleverna går i en skola med många kompisar, att de har "schyssta" lärare och att det inte förekommer någon mobbning.

Elever ur ett generellt perspektiv

Flertalet elever trivs i skolan. I Stockholmsenkäten 2008 framkommer att:

Andelen elever som uppger att de trivs bra eller mycket bra i skolan		
	Grundskolan	Gymnasieskolan
Flickor	88%	90%
Pojkar	88%	92%

Dock är det mindre än hälften som svarar att de trivs ”*mycket bra*”.

Att ”skolka” från skolan, d.v.s. att ha olovlig frånvaro, kan var ett symtom på att inte trivas i skolan. Enligt Stockholmsenkäten för 2008 gäller:

Andelen elever som uppger att de skolkat minst en dag under läsåret		
	Grundskolan	Gymnasieskolan
Flickor	33%	58%
Pojkar	27%	53%

Av eleverna angiven debutålder för skolket är runt 14 år för både flickor och pojkar.

Kränkningar och mobbning är ett problem i Stockholms skolor. Stockholmsenkäten för 2008 visar:

Andel elever som under läsåret känt sig mobbade eller trakasserade		
	Grundskolan	Gymnasieskolan
Flickor	19%	7%
Pojkar	15%	6%

Andel elever som blivit mobbade en gång i månaden eller oftare		
	Grundskolan	Gymnasieskolan
Flickor	6%	2%
Pojkar	6%	3%

Det är vanligt att mobbningen eller trakasserierna sker via Internet eller SMS/MMS. Det uppger ungefär hälften av dem som blivit utsatta både i grund- och gymnasieskolan.

Andelen elever som svarar att de själva varit med om att mobba eller trakassera andra under läsåret		
	Grundskolan	Gymnasieskolan
Flickor	13%	7%
Pojkar	27%	15%

Andelen elever som svarat att de varit med om att mobba eller trakassera andra elever via Internet eller SMS/MMS		
	Grundskolan	Gymnasieskolan
Flickor	5%	2%
Pojkar	9%	6%

Brukarundersökningen för 2009 i år 3 visar att 85 % av föräldrarna upplever att deras barn trivs i skolan. Man uppskattar det lärarna gör för att få deras barn att känna sig trygga. Samma sak gäller föräldrar till elever i särskolan. Det stora flertalet elever i år 6 och 9 och år 2 gymnasieskolan uppger att de känner sig trygga i skolan.

Det både föräldrarna till barn i år 3, eleverna i år 6 och 9 samt eleverna i år 2 gymnasieskolan och gymnasiesärskolan tar fram som det mest negativa för trivselen är bristen på lugn och arbetsro i klassrummet, skolmaten och miljön i matsalen. Även skolans utomhusmiljö är något som många elever och föräldrar är missnöjda med.

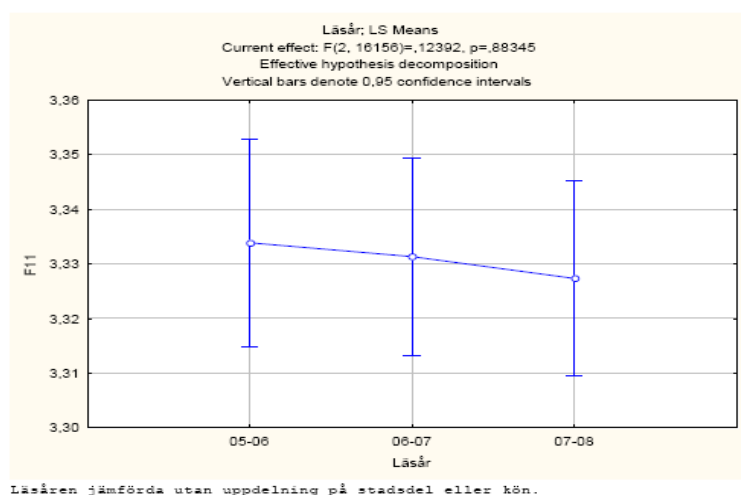
Trots att värdet för trygghet och trivsel ligger högt i Brukarundersökningen finns det dock mellan 5 – 10 % av eleverna som inte känner sig trygga i skolan. Det motsvarar ett stort antal elever. Ett förhållandevis stort antal elever uttrycker också osäkerhet inför hur skolan arbetar mot mobbning. Var 10:e elev i gymnasieskolan är direkt missnöjda med skolans arbete mot mobbning. Andelen elever som är missnöjda med situationen på skolan när det gäller sexuella trakasserier motsvarar ca 400 elever.

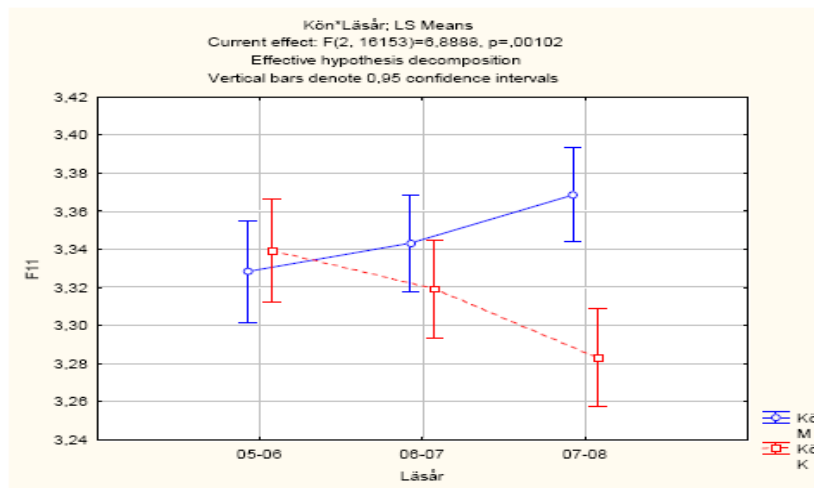
Möjligheten att träffa skolsköterska eller skolkurator beskrivs i undersökningen som en trygghetsfaktor. Mer än hälften av eleverna i år 9 och knappt hälften av eleverna i år 6 samt var femte elev i gymnasieskolan uppfattar tillgången på elevhälsopersonal som otillräcklig.

Elever i fristående grundskolor uppger oftare än elever i kommunala grundskolor att de trivs i skolan. Störst är skillnaden, till friståendes fördel, när det gäller hur skolan hanterar frågor som mobbning, miljön i skollokaler, skolmaten och trivselen i skolmatsalen. Särskilt nöjda med de fristående skolorna är föräldrar till elever i den obligatoriska särskolan med såväl tillgången till trygga vuxna som vad skolan gör för att förhindra mobbning. Det enda område där den kommunala grundskolan får högre betyg är hur skolgården och utomhusmiljön är beskaffad.

Skillnaden mellan kommunala och fristående gymnasieskolor är liten. Den största skillnaden inom området trygghet och trivsel ligger på möjligheten att få träffa elevhälsopersonal. Den är avsevärt större i den kommunala gymnasieskolan.

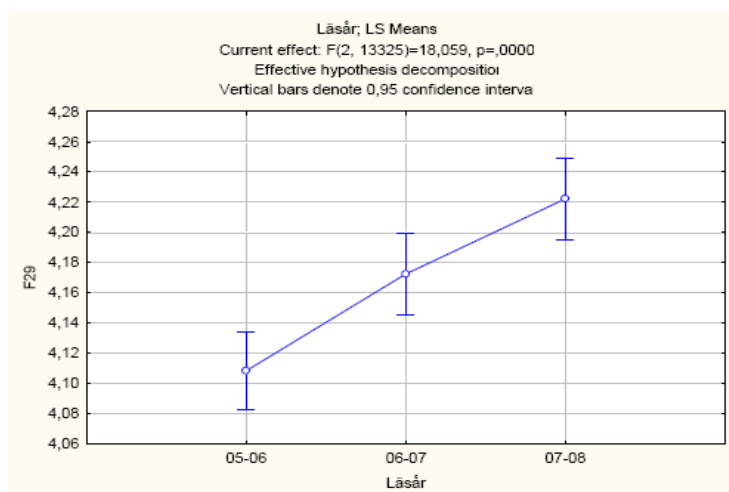
Skolhälans sammanställda **Hälsoprofiler** för åren 2005 – 2007 visar att det i år 8 bara skett små förändringar. Frågan som har ställts i år 8 är; "Hur trivs du i skolan?" Det tydligaste utfallet är att flickor uppvisar en negativ trend i frågan om skoltrivsel.

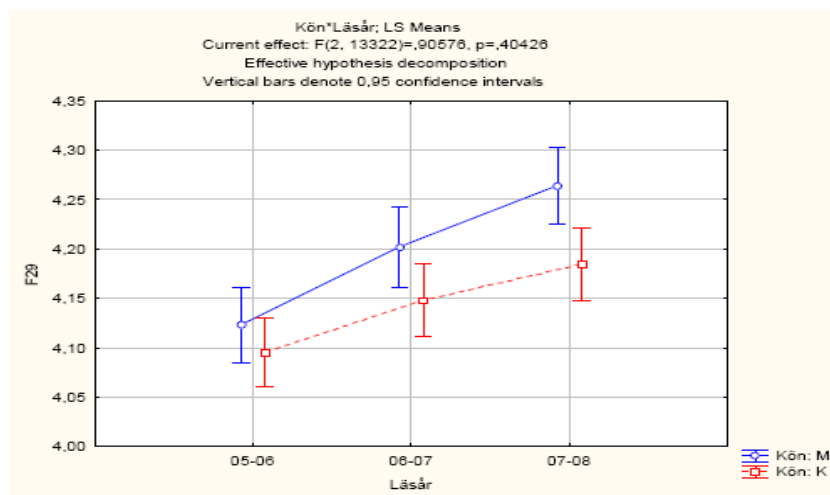

Den trenden bryts läsåret 08/09, då föreligger inte några könsskillnader i trivselfrågan. Såväl pojkar som flickor i år 8 trivs mycket bra i skolan.

I år 1 på gymnasiet har eleverna besvarat frågan; ”Hur trivs du med din studiesituation?” Trenden är att elevernas ökade trivsel i studiesituationen går hand i hand med att allt fler elever är nöjda med sina studieval. Inga stora skillnader finns mellan de olika gymnasieskolorna i staden. Gymnasieeleverna på byggnadsprogrammet uppger dock under hela perioden att de inte trivs med sin studiesituation.

Den positiva trenden förstärks läsåret 08/09. Över 80% av alla gymnasieelever uppger att de trivs med sin studiesituation.

Elever i behov av särskilt stöd

Elevehälsans yrkesgrupper uppger att flertalet elever i behov av särskilt stöd trivs i skolan, men också att de kan vara mer utsatta och sårbara i skolsituationen än andra elever:

- Elever i behov av särskilt stöd känner sig oftare utsatta för kränkningar eller är mobbade. En stor andel av elevehälsopersonalen tror också att de elever de möter mobbar andra. Det finns en utbredd uppfattning att en hel del mobbning sker via Internet och SMS/MMS.
- Eleverna har ett hårt språk mellan varandra; ribban för vad man ska behöva tåla har höjts. Även det fysiska våldet har ökat i vissa skolor.
- Skolor med tydliga regler, där man arbetar med värdegrund, konflikthantering och attityder till olikhet där all personal och alla elever är involverade har ett arbetsklimat med mindre konflikter och en god stämning bland elever och personal.
- Olikhet accepteras lättare i de lägre åldrarna men kravet på likhet och normalitet ökar med åldern.
- Elever som saknar kamrater i skolan trivs inte i skolan. Behovet av att tillhöra en grupp är stort.
- Elever med hög frånvaro upplever ofta ett utanförskap som bidrar till svårigheter i kamratrelationer. De trivs varken i skolan eller med sin livssituation. Hög frånvaro är ett allvarligt problem både i grund- och gymnasieskolan.
- Elever som känner sig nedstämda, ängsliga och oroliga trivs inte i skolan, men går dit för att de måste. Framför allt flickor i de högre åldrarna ger uttryck för otrivsel.
- Elever med problem hemma trivs i skolan. Skolan är en plats för omsorger och om det finns starka restriktioner hemma kan skolan vara en fristad.

- Studieresultatens inverkan på trivseln i skolan ser olika ut. Elever som tycker den sociala samvaron i skolan är viktigast, trivs även när studieresultaten är låga. Till skolan går de för att träffa kamrater. Elever som går på skolor med tydliga, högt ställda förväntningar på resultat, trivs sämre och får svårt att koncentrera sig när de får låga studieresultat.
- Elevers trivsel på raster påverkas av rastverksamhet, den fysiska miljön och närvaron av vuxna. Elever som har svårt knyta an till kamrater liksom elever med fysiska funktionsnedsättningar blir lätt isolerade när det saknas aktiva och närvarande vuxna på raster.

1.1.3 Elevers trivsel i livet

En tillfredsställande hälsa och att känna trivsel i livet är viktiga förutsättningar för att lyckas i skolan. Ett sätt att mäta elevers trivsel är att se på förekomsten av olika psykosomatiska besvär; som ont i magen, huvudvärk och sömnsvårigheter. Upplevelsen av stress förs ofta fram som en viktig komponent för uppkomsten av psykiska och psykosomatiska besvär. Drogvanor kan också vara en indikator på hur elever mår psykiskt och socialt.

Elever ur ett generellt perspektiv

Under senare år har det kommit rapporter som pekar på att hälsobesvären ökar bland ungdomarna, medan samma utveckling inte har visats när det gäller de yngre barnen.

Stockholmsenkäten för 2008 visar:

Andel elever som har haft huvudvärk minst en gång i veckan eller oftare		
	Grundskolan	Gymnasieskolan
Flickor	38%	36%
Pojkar	22%	17%

Andel elever som uppger att de har haft nervös mage en gång i veckan eller oftare		
	Grundskolan	Gymnasieskolan
Flickor	31%	27%
Pojkar	16%	16%

Andel elever som rapporterar att de har haft svårt att somna en gång i veckan eller oftare		
	Grundskolan	Gymnasieskolan
Flickor	50%	50%
Pojkar	39%	41%

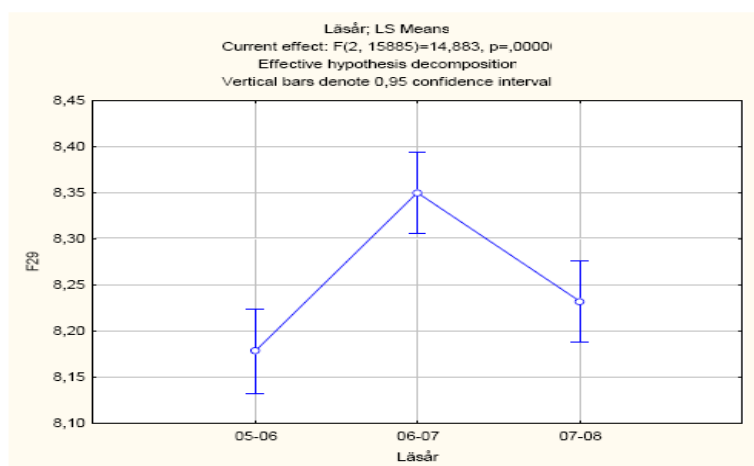
Enligt Stockholmsenkäten har alkoholkonsumtionen inte ökat på senare år, även om stockholmsflickornas årskonsumtion av alkohol ligger högst i landet. Andelen elever som röker ökar både bland pojkar och flickor såväl i grund- som i gymnasieskolan. Nästan 40% av flickorna i gymnasieskolans år 2 uppger att de röker dagligen eller ibland. Den fleråriga trenden med minskat narkotikabruk bland ungdomar har brutits. 10% av pojkarna i år 2 gymnasiet uppger att de har använt narkotika de senaste fyra veckorna. Motsvarande siffra för flickor på gymnasiet är 4%. För grundskolan år 9 gäller 6% för både pojkar och flickor. De

vanligaste narkotikapreparaten bland ungdomar är cannabis och sömngivande och lugnande medel (utan läkares ordination).

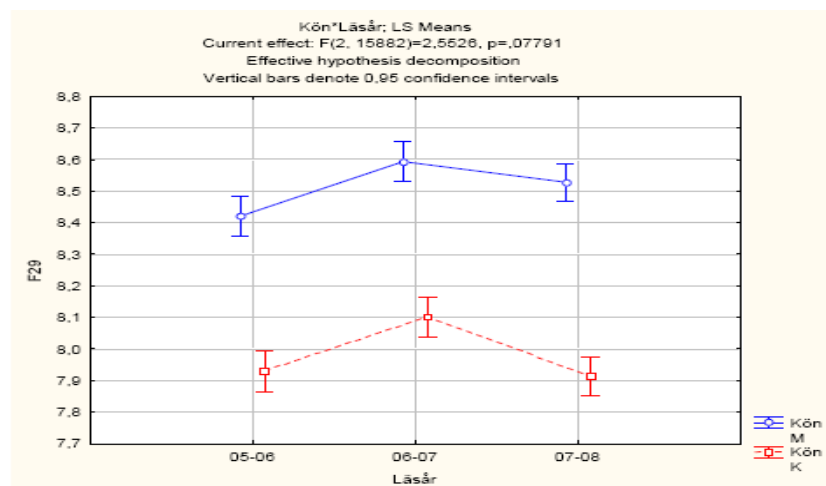
Brukarundersökningen ställer inga frågor inom området.

Skolhälsans sammanställning av **Hälsoprofilerna** visar att flickor i allmänhet är mindre nöjda med sin livssituation än pojkar.

I år 8 ställs frågan; ”Hur trivs du med livet?” . Under perioden 2005 – 2007 har det skett små förändringar i svarsutfallen för respektive kön. Flickor är inte lika nöjda med sin livssituation som pojkar är en trend som står sig över perioden.

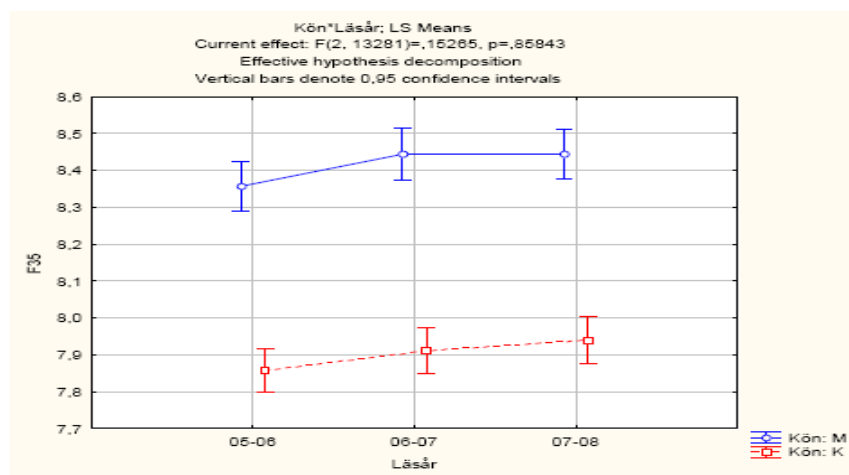
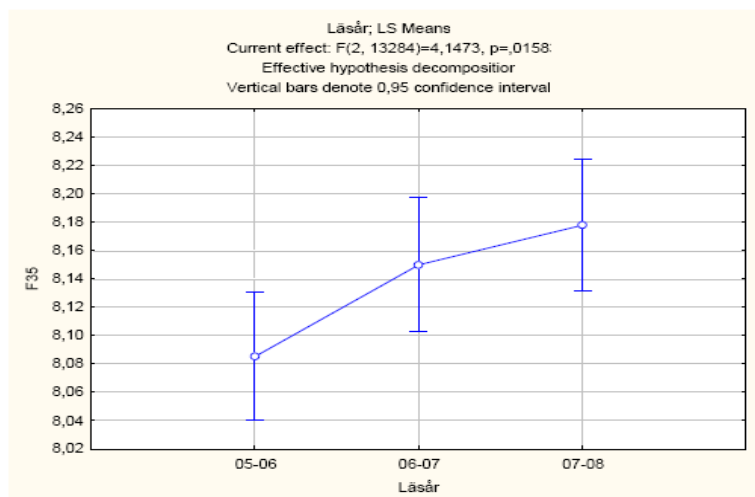
Läsåren jämförda utan uppdelning på stadsdel eller kön.

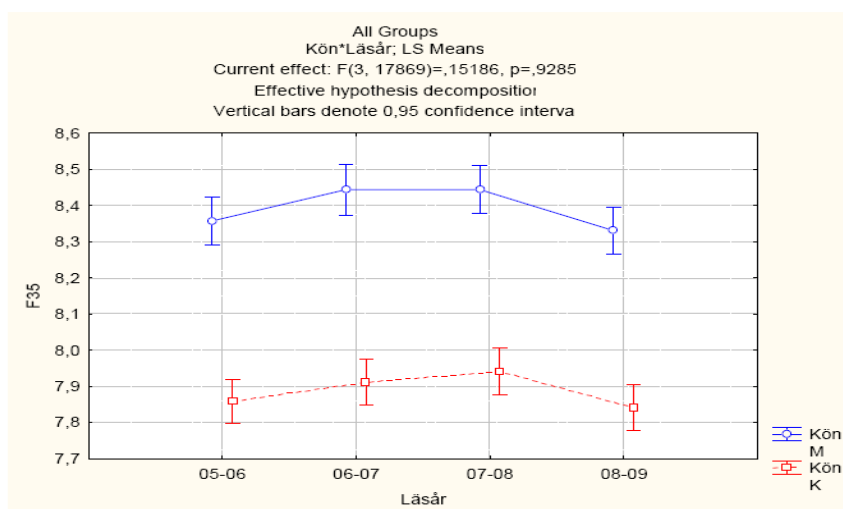
Här är resultaten även uppdelade efter kön

Trenden med relativt stora skillnader i svarsutfall mellan pojkar och flickor när det gäller trivsel i livet består läsåret 08/09. Dubbelt så många pojkar anger att de trivs väldigt bra med livet (8-10 på en 10-gradig skala) i jämförelse med flickor.

Eleverna i år 2 gymnasieskolan har svarat på samma fråga; ”Hur trivs du med livet?” Flickorna är inte lika nöjda med sin livssituation som pojkar, en trend som står sig under perioden. I det totala utfallet är det en trend att trivseln i livet ökar på gymnasiet. Trivseln verkar hög oavsett vilket gymnasium eleverna går på, men en skillnad mellan program finns. Eleverna på byggprogrammet visar en stor spridning i sina svar på frågan om trivsel i livet.

Läsåret 08/09 bryts den positiva trenden. Istället framkommer en negativ trend i svarsutfallet trivsel i livet för såväl pojkar som flickor, se nedan diagram.

Elever i behov av särskilt stöd

Elevehälsopersonalen ger många olika exempel på hur den psykiska ohälsan kan ta sig uttryck bland de elever de möter:

- Mobbing och andra kränkningar sker idag mer sofistikerat och är därmed svårare för vuxna att upptäcka. Offret får svårare att freda sig. Mobiltelefoner och datorer med SMS och Internet finns dygnet runt. Elever utsatta för mobbing och kränkningar mår mycket dåligt vilket påverkar hela deras livssituation.
- Yngre elever som visar symtom på att inte må bra har ofta problem hemma. De är solidariska och vill skydda sina föräldrar. Kraven på att allt ska vara "normalt" finns där och man vill inte blotta sin familjs svårigheter.
- Flickor klagar ofta på ont i huvudet.
- Det är framför allt flickor i högre åldrar som inte mår bra. De har överkrav på sig själva och de påverkas av utseendefixeringen och det sociala spelet med jämnåriga. Många flickor vill ändra på sitt utseende. Pojkarna är mer nöjda med sig själva och verkar allmänt känna att de duger.
- I grundskolan ökar tendensen att må dåligt av låga studieresultat, koncentrationssvårigheter och överkrav/prestationsångest i takt med stigande ålder. Kulmen kommer i samband med betygen i år 8 och år 9. Elever med inlärnings svårigheter mår dåligt av pressen att prestera och nå kunskapsmålen.
- För äldre elever med psykisk ohälsa som nedstämdhet/depression och ångslan/oro och elever med en problematik i hemmet blir skolan en trygghet. Skolan ger en motvikt till ett för övrigt tungt liv.

1.2 Reflektioner och kommentarer

1.2.1 Stöd i lärandet

Delaktighet, motivation och återkoppling

Majoriteten av eleverna får enligt ovan redovisning ett relevant stöd i sitt lärande. Inom vissa områden framkommer dock ett tydligt missnöje. Det gäller framför allt bristen på delaktighet och bristen på återkoppling både till elever och föräldrar.

Framgångsrika skolor kännetecknas av att ha en pedagogik som tar fasta på tydliga mål, högt ställda krav och återkoppling till eleverna vad gäller deras prestationer (bl.a. Grosin, 2004, SOU 2006:77, Sellberg och Bremberg, 2006). I föreliggande rapport framkommer att för äldre elever i grundskolan och i gymnasieskolan behöver delaktigheten, förståelsen för vad som ska ske i skolan och återkopplingen av resultat vidareutvecklas.

Eleverna i år 9 och i gymnasieskolans år 2 ger uttryck för ett ganska omfattande missnöje med lärarnas förmåga att väcka intresse. Enligt Otto Granberg, forskare vid pedagogiska institutionen, Stockholms universitet är det lärarens viktigaste uppgift att stimulera eleverna

och genom bra pedagogik underlätta inläringen och vara en "möjliggörare". Att lära in är elevens eget ansvar, förutsatt att intresset har väckts (artikel i Lära Stockholm, nr 3). Två forskare som särskilt undersökt betydelsen av elevers intresse och motivation att lära: Joanna Giota docent i pedagogik och språkforskare Rakel Österberg (artikel SvD 090519), menar att väcka lusten och motivationen är A och O i skolarbetet. Enligt artikeln är motivationen mer avgörande än begåvningen för hur elever lyckas i skolan. Den grupp som får lägst betyg är elever som inte trivs i skolan och är lågt motiverade.

Inkludering

I Skolhälsans Hälsoprofiler för år 8 har under de tre senaste läsåren kunnat noteras en liten men tydlig negativ trend i uppfattningen om eleverna får den hjälp de behöver av sina lärare.

Elevhälsopersonalen anser att stödet i lärandet för elever i behov av särskilt stöd är otillräckligt. Undervisningen läggs inte upp för att skapa förutsättningar för att kunna omfatta alla elever *både* undervisningsmässigt och socialt. Arbetssätt behöver anpassas efter olika elevers inlärningsstilar. Ett inkluderande arbetssätt innebär att elever får ett individuellt kunskapsmässigt stöd utan att därmed tappa tillhörighet och självkänsla i den vanliga klassen.

Inkludering förutsätter att lärarna har tillgång till kunskap om olika funktionsnedsättnings pedagogiska och psykosociala konsekvenser för lärandet och personlig utveckling. Något som i allmänhet saknas inom den egna skolan och inte heller efterfrågas externt. Lärare anger ofta skolans bristande ekonomiska resurser som skäl till att inte efterfråga externt kunskapsstöd eller handledning. De lämnar därmed det egna pedagogiska ansvaret och tar istället på sig ett skolledaransvar med konsekvensen att varken elevens stödbehov eller lärarens behov av kunskapsstöd blir prövat på skolan. Synpunkter på skolans bristande kompetens vad gäller funktionsnedsättning och dess pedagogiska och psykosociala konsekvenser har påtalats under många år i ett flertal forskningsstudier och statliga utredningar enligt rapporten "Särskild, särskild eller avskild?" (2009)

Det finns en tendens att efterfråga diagnoser och individualisera problem istället för att tillföra kunskap och anpassa undervisning och organisation. Utredningsinsatser måste omsättas i pedagogiska strategier för att få mening. Tendensen att efterfråga diagnoser bekräftas i Specialpedagogiska skolmyndighetens rapport "Mot en inkluderande skola?" (2008). Där skriver man att då skolan "ofta saknar kompetens och pedagogiska strategier för att bemöta elevernas individuella förutsättningar, används inte diagnoser i det syftet, utan snarare som ett redskap för att legitimera exkludering".

Likvärdiga villkor

Likvärdigheten i stadens skolor kan ifrågasättas då redovisningen pekar på olikheter gällande vilka barn som får resp. inte får stöd. Elever från resursstarka hem och elever i socioekonomiskt starkare områden har större möjligheter att få sina behov tillgodosedda.

Elever som har annat modersmål än svenska och som behöver studiehandledning på sitt modersmål får inte alltid det, vilket leder till en lägre måluppfyllelse. Av Skolverkets rapport "Med annat modersmål" (2008) framgår att oavsett kön, social bakgrund eller språklig bakgrund har de elever som deltagit i modersmålsundervisning högre meritvärden än de som ej deltar. Det är till och med så att elever som deltagit i modersmålsundervisning i genomsnitt har ett högre meritvärde än elever med svensk bakgrund. Språkcentrum vid Uppdragsavdelningen har i sin Verksamhetsplan för 2009 redovisat att 2008 deltog ca 12.000 elever i modersmålsundervisning i grundskolan. Det beräknas motsvara hälften av de

flerspråkiga barnen i Stockholm. Ungefär 600 elever fick 2008 studiehandledning på modersmålet.

I Skolverksrapporten betonas att det är en skillnad mellan s.k. vardagskunskap och skolkunskap när det gäller språkhantering. Skolkunskap i språket tar ca fem år att uppnå och det förutsätter olika slag av språklig kompetens. Studiehandledning på modersmålet är ett redskap för att elever ska uppnå skolkunskap. Behovet av studiehandledning är störst i SO, NO och matematik.

Pedagogiska redskap för tidig upptäckt

Många av de svårigheter elever får i sitt lärande kan förebyggas el. minskas om de upptäcks tidigare. Betydelsen av tidiga insatser har sedan länge framhållits av elevhälsopersonal. Idag erbjuds möjligheten att tidigt uppmärksamma elevers svårigheter i lärandet dels i och med att IUP upprättas för alla elever, dels i och med att nationella prov i år 3 har införts. Det gäller för skolan att utnyttja dessa möjligheter för att identifiera och utreda elevers behov av stöd. Samspelet mellan det diagnostiska arbetet och de pedagogiska diskussionerna behöver vidareutvecklas. Handledning till pedagoger behöver komma in tidigt för att öka möjligheterna att planera för rätt stöd till elever i behov av särskilt stöd.

Åtgärdsprogram som identitetskonstruktion

Elever i behov av särskilt stöd har laglig rätt till ett individuellt upprättat åtgärdsprogram. Det är dock inte individen som i första hand ska åtgärdas i ett åtgärdsprogram utan de pedagogiska förutsättningarna i skolan (bl.a. Asp Onsjö, 2006, Skolverket, 2008). Individen får inte bli bärare av de problem som är en del av skolans kontext. (Nordahl, 2000).

Eftersom ett åtgärdsprogram innehåller en beskrivning av eleven är själva formuleringen betydelsefull. Enligt en studie av I. Andreasson medför åtgärdsprogrammet en identitetskonstruktion (2007). Om en elev i ett åtgärdsprogram beskrivs på ett visst sätt, kan det vara svårt att försvara sig mot den identitet skolan erbjuder. Det är därför viktigt att pedagogerna blir medvetna om språkets betydelse när ett åtgärdsprogram upprättas. Ofta betonas, enligt Andreasson en social kompetens tydligt i åtgärdsprogrammen. Det kan få till konsekvens att de kunskapsmässiga stödåtgärderna inte kommer igång tillräckligt snabbt. Kunskaperna kommer i andra hand då skolan prioriterat elevens sociala kompetens, vilket medför att eleverna förlorar tid när det gäller den kunskapsmässiga utvecklingen.

Elevhälsopersonalen uppger att elever i de tidigare skolåren med åtgärdsprogram får stöd för läs- och skrivsvårigheter, medan åtgärdsprogram för äldre elever istället mer fokuserar på elevens koncentrationssvårigheter och beteendeproblem. Denna problemförskjutning uppmärksammas också av Skolverket (2003).

Sammanfattning

Flertalet elever är nöjda med stödet i lärandet, men det är viktigt att uppmärksamma de tecken på missnöje som finns. Missnöjet gäller främst möjligheten till delaktighet i planeringen och bristen på återkoppling. Äldre elever efterfrågar i högre utsträckning en pedagogik som motiverar till lärande.

Det inkluderande arbetssättet behöver vidareutvecklas. Utgångspunkt för arbetet är åtgärdsprogram:

- För yngre elever i behov av särskilt stöd är det lika viktigt att i åtgärdsprogram lyfta fram hur skolan tänker anpassa för elevens sociala utveckling som att stödja elevens läs- och skrivsvårigheter.
- För äldre elever i behov av särskilt stöd får inte de kunskapsmässiga kraven komma i skymundan för elevernas beteendeproblem.
- Anpassningar för elever med funktionsnedsättning måste i första hand utgå från hur de pedagogiska förutsättningarna ska åtgärdas och inte att individen ska åtgärdas.
- Medicinska och andra diagnoser måste omsättas i pedagogiska strategier och andra anpassningar för att bli verkningsfulla i lärandet.
- Elever med annat modersmål måste få tillgång till studiehandledning på modersmålet.

1.2.2 Trivsel i skolan

Trivsel och trygghet

Trivsel i skolan hänger nära samman med trygghet. Flertalet elever känner sig trygga. En mindre grupp elever i grundskolan ger dock uttryck för att de inte känner sig trygga. Många elever uttrycker missnöje med oron i klassrummet och att det är otrivsamt i samband med måltiderna i skolan. Hos äldre flickor i grundskolan finns en trend till minskad trivsel i högre årskurser.

Kamratrelationer

Till allra största delen handlar trivseln i skolan om trivseln bland kamrater. Lofors-Nyblom (2009) visar i sin avhandling att ha kamrater är det absolut viktigaste när det gäller elevernas syn på sin trivsel och framgång i skolan. När det gäller erkänsla och uppskattning är kamraternas ord mer intressanta än beröm från läraren. Det viktigaste är att ha kamrater och i klassrummet pågår ständigt ett skapande av kamratrelationer. Vad lärarna säger tillmäts mindre vikt. Avhandlingens huvudresultat är att skolbarn är mest intresserade av att samverka med andra barn, det är i samverkan som glädje och samhörighet uppstår.

Granström skriver i en FOG rapport nummer 4 (Forskning om grupper och sociala system) från Linköpings Universitet 1992, att ”mycket förenklat kan man säga att det pågår två olika projekt i klassrummet samtidigt. Det ena projektet är lärarens och syftar till att bibringa eleverna kunskaper och färdigheter. Det andra projektet är elevernas privata sökande efter identitet och bekräftelse på den egna personen, ett projekt som innebär att pröva och undersöka sin egen och kamraternas normer, åsikter, preferenser och att testa vuxenvärldens genuinitet och hållbarhet”. Om de två projekten kommer i konflikt med varandra havererar både lärarens och elevernas projekt och kunskaper om hur makt, lydnad och underkastelse kommer till uttryck och kan kringgås.

Ramar och regler

Att relationerna mellan elever framträder som så viktigt för elevers trivsel hänger samman med att skolan utgör elevernas viktigaste sociala arena. Skolan är det största sociala sammanhang som barn och unga vistas i. Skolans ansvar är därför att erbjuda en lugn och trygg miljö där tydliga mål, regler och ramar måste reglera verksamheten. Pedagogernas och skolledarnas uppgift är att bevaka att gränserna upprätthålls. Oklara gränser ger kränkande särbehandling den grogrund och det utrymme som behövs för att spridas i gruppen.

Det är inte ovanligt att elever trivs på skolan och går dit även fast studieresultaten är låga. Eleverna finns i skolan, men inte alltid på lektionerna. Samma trivsel i skolan uppvisar inte

elever med låga studieresultat om de går på skolor med högt ställda förväntningar på resultat. Förhoppningsvis kan rätt stöd i lärandet både få inverkan på studieresultaten och trivseln.

Förekomst av mobbning

Att ha blivit utsatt för kränkande behandling är den skolklimataspekt som enligt Stockholmsenkäten 2006 (Rapport 2008:1) inverkar mest på elevers psykosomatiska hälsa och skoltrivsel. I Stockholmsenkäten för 2008 uppger omkring 17 % av grundskoleeleverna och ca 7 % av gymnasieeleverna att de känt sig mobbade eller trakasserade under läsåret. Det är en ökning från 2006 med 7%. Förekomsten av mobbning berör hela skolan inte bara den utsatta eleven. Mobbningen är ett ”illavarslande tecken på hur skolan fungerar i sin helhet” (Rapport 2008:1).

Årets Brukarundersökning rapporterar om en grupp på mellan 5 – 10 % av eleverna som är missnöjda med tryggheten i grundskolan. Det missnöjet handlar till stor del om mobbning. I Brå:s skolundersökning 1995 – 2005 uppger omkring 10 % av eleverna i år 9 att de ibland eller ofta blivit utsatta för mobbning.

Värdegrundsarbete och program mot mobbning

Det är värt att satsa på program mot mobbning i skolan. Det visar världens hittills mest omfattande vetenskapliga genomgång av anti-mobbningsprogram som Brottsförebyggande rådet har gjort; ”En idéskrift om förebyggande arbete mot mobbning i svenska skolor” (2009). Resultatet visar att anti-mobbningsprogram ofta är effektiva för att minska mobbning. Både antalet elever som mobbar och antalet elever som blir mobbade minskar. Enligt studien minskar andelen mobbare med i genomsnitt 23 procent och andelen mobbade med 17 procent på de skolor som använder sig av ett program jämfört med andra skolor.

Det finns i staden goda exempel på skolor där man enligt elevhälsopersonalen gjort ett gott värdegrundsarbete; där eleverna fått lära sig konflikthantering och där det finns respekt för olikhet. Socio- emotionellt förebyggande arbete, som t.ex. EQ-timmar, kompisamtal, livskunskap och kamratstödjare kan bidra till en trygg miljö som ger arbetsro och goda relationer.

Internet och mobiltelefoner

Stockholmsungdomars internetvanor har kartlagts och resultatet pekar på en tydlig skillnad mellan könen. ”Medan killar besöker spel-, poker- och sportsajter, laddar ner och tittar på Youtube, sufrar tjejer på Facebook, andra sociala nätverk och modesidor”. Flickor söker kontakt med andra med samma intressen, är mer inriktade på relationer, medan pojkar är mer handlingsinriktade.”(Rapport om Stockholmsungdomars kulturvanor, 2009)

Elevhälsopersonalens oro för att eleverna använder Internet och mobiltelefoner som medel för mobbning och andra kränkningar har återkommande betonats. Den mobbning som tidigare fanns på skolgården finns nu både på nätet och i mobiltelefonen.

Medierådet som är en kommitté vid Kulturdepartementet skriver i skrift riktad till skolans elevhälsoteam att skolan i sina Likabehandlingsplaner och i sitt värdegrundsarbete måste ta med att mobbning och kränkningar idag sker via ny teknik. Man understryker att det inte är tekniken i sig som är problemet. Mobbning på nätet ska förebyggas och motarbetas på samma sätt som mobbning på skolgården. Men för att som vuxen trovärdigt kunna tala om IT-baserad mobbning måste pedagoger och elevhälsopersonal ha ”basala kunskaper om ung digital kommunikation”. (Elevhälsa, nr 1/2008-2009).

Eleverna behöver också utbildas i hur medier arbetar, kritisk granskning, lagstiftningsfrågor samt värderingars betydelse inom användandet av IT. Det flesta elever vet inte vad som är tillåtet att filma med mobil, ladda ner, sprida bilder och inte var gränserna går för förtal. Det är också okänt för många att det nästan alltid går att ta reda på varifrån mejl och inlägg på någon webbplats kommer. Medierådet råder skolor att informera sina elever om att alltid spara kränkande texter/bilder som skickas till dem.

Hög frånvaro

Elever med hög frånvaro trivs i allmänhet sämre i skolan jämfört med kamrater med mindre frånvaro. Ogiltig frånvaro är lika vanligt bland pojkar som flickor. Majoriteten av de frånvarande eleverna med fullständig och sporadisk frånvaro går i år 7-9. Det framgår av Skolverkets rapport "Rätten till utbildning, Om elever som inte går i skolan" (2008). Brister i den psykosociala arbetsmiljön bidrar enligt studien i hög grad till elevers frånvaro. Flickors frånvaro har samband med vuxen- och kamratrelationer, de kan t.ex. vara frånvarande för att de känt sig orättvist behandlade av lärare. För pojkar är kamratrelationer viktigare än vuxenrelationer. För dem kan just den sociala rangordningen bland kamraterna, som kan ta sig uttryck i hot och slagsmål, bidra till frånvaron. Beroende på elevernas kön krävs olika förhållningssätt för att komma tillrätta med det "tecken på en hälsomässig obalans" som elevfrånvaron kan ses som.

Forskning om skolfrånvaro kan delas in i två perspektiv. Dels ett individfokuserat perspektiv som kopplar samman elevers frånvaro med individers riskbeteende, dels ett strukturellt perspektiv som fokuserar på skolan som arbetsmiljö. Skolan tenderar att göra problemet till något som har med eleven eller dess situation att göra. Föräldrarna anser vanligen att skolans organisation är det primära problemet, t ex i omfattningen av eller inriktningen på stödinsatserna. De olika bilderna av orsakerna till frånvaron visar på hur viktigt det är att skolan utreder vilka de bakomliggande problemen egentligen är för att kunna sätta in rätt åtgärder.

Långvarig ogiltig frånvaro har ofta startat som ströfrånvaro så det finns anledning att se all ogiltig frånvaro som ett varningstecken. Att hålla kontakt med föräldrarna och koll på närvaron visar sig vara effektiva insatser när det gäller elever med ströfrånvaro. Samverkan och samarbete med socialtjänsten eller med socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatri anses av många kommuner som nödvändigt för att få grundskoleelever med långvarig ogiltig frånvaro till skolan.

Målmedvetet förebyggande arbete

Skolan har stora möjligheter att genom fysiska, organisatoriska och socialpsykologiska insatser skapa en god struktur för elevernas arbetsmiljö. Samtidigt måste man alltid räkna med risken för otrivsel, skolk, trakasserier och mobbning. Därför är det viktigt att förebygga ohälsa och dålig arbetsmiljö med samma målmedvetenhet som man planerar arbetet med kunskapsmålen.

Utvecklande av förhållningssätt, metoder och arbetssätt som stimulerar elevernas känsloliv och som främjar och uppmanar till tolerans, solidaritet och gemenskap, är ett minst lika viktigt åtagande för skolan enligt Lofors-Nyblom (2009) som att hitta nya metoder för att främja elevernas sökande efter ny kunskap.

Sammanfattning

Trivsel och trygghet hänger ihop i skolan. De allra flesta elever känner både trivsel och trygghet i skolan, men otrivsel och otrygghet förekommer:

- Otrivseln handlar om miljön i matsal och i klassrum. Äldre flickor i grundskolan som inte trivs har ofta problem i kamratrelationer.
- Mellan 5-10 % av eleverna känner sig otrygga. Det handlar om rädsla för att bli utsatt för kränkningar och mobbning.
- Andelen elever som känt sig utsatta för kränkningar och mobbning har ökat.
- Internet och mobiltelefoner har gjort det lättare att mer fördolt utsätta skolkamrater för kränkningar.
- Grundläggande för arbetsmiljön i skolan är samhörighet och goda relationer.
- Arbetet med att skapa förutsättningar för goda relationer är en ständigt pågående process för skolpersonal att vara uppmärksam på och målmedvetet diskutera.
- Socio-emotionella program och konflikthanteringsmodeller underlättar arbetet med att utveckla goda relationer.
- Både det förebyggande värdegrundsarbetet och det direkta arbetet mot mobbning behöver ständigt vidareutvecklas för att på ett verkningsfullt sätt ge kraft till skolans förmåga att arbeta inkluderande med en god arbetsmiljö för alla elever.
- Hög frånvaro bland elever är ett riskbeteende som bör utredas både ur ett köns-, individ- och strukturellt perspektiv för att rätt åtgärder ska kunna sättas in.

1.2.3 Trivsel i livet

Psykisk ohälsa och stress

Trivsel i skolan och trivsel i livet är viktiga förutsättningar för att eleverna ska nå sina mål och lägga grunden till en god psykisk hälsa tidigt i livet. Kraven och därmed också stressen i samhället och i skolan har på senare år ökat, vilket gör att många elever idag känner sig otillräckliga för att de inte kan leva upp till sina egna och omgivningens förväntningar. En rad rapporter har under senare år visat att svenska barn och unga uppvisar en sämre psykisk hälsa än barn och unga i andra länder.

Socialstyrelsens Folkhälsorapport 2009 fastslår att majoriteten av skolbarn i Sverige mår bra men att gruppen där psykisk ohälsa finns (15-20%) tenderar att öka, vilket bekräftas i skolhälsovårdens Hälsoprofiler. BRIS rapporten 2009 beskriver att oro och rädsla kan vara ett första tecken på psykisk ohälsa och utmaningen blir att finna arbetssätt för att motverka den ökade stressen och den mentala ohälsa som oro och rädsla kan leda till. Redovisningen av resultat från Stockholmsenkäten för 2008 bekräftar dessa uppgifter. Framför allt blir flickornas psykosomatiska ohälsa tydlig. Ca 1/3 del av flickorna både i grund- och gymnasieskolan har huvudvärk minst en gång i veckan. Sömnsvårigheter rapporteras av hälften av alla flickor i både grund- och gymnasieskolan. Unga flickor har också en hög alkoholkonsumtion och rökningen ökar. Enligt Folkhälsoinstitutet har besvär som oro, ångslan, ångest tredubblats bland tonårsflickor de senaste tjugo åren (Folkhälsorapport 2009). Den högsta andelen flickor i åldern 16 – 19 år med oro och ångest finns bland dem som varken studerar eller arbetar, d.v.s. till största delen flickor med ett skolmisslyckande bakom sig. Samma rapport visar även på sambandet mellan dubbleringen av antalet unga män med självmordstankar och den ökade arbetslösheten.

Internationella jämförelser

Sverige är sedan 1985 med i ett internationellt projekt som omfattar 40 länder, framför allt i Europa. Syftet med projektet är att följa utvecklingen av hälsa och livsstil bland 11-, 13- och 15-åringar. Resultaten genom åren visar att svenska barn och ungdomar verkar må psykiskt

sämre och skatta sin livskvalitet sämre ju äldre de blir. Vid 11 års ålder ligger svenska barn på sjätte plats och rasar sedan ned till botten av tabellen vid 20 -24 års ålder.

Bakomliggande orsaker

Bland orsakerna till den ökade psykiska ohälsan och stressen nämns, i rapporten Tonåring och välfärden (Lodenius, 2009), bristande vuxennärvaro, höga krav och förväntningar, många val och överstimulans.

För att rätt förstå siffran som säger att svenska ungdomar mår sämre än många andra i Europa måste man se till de bakomliggande faktorerna, menar Lars Denick, prof. i socialpsykologi vid Roskilde universitet i Danmark. "Folkhälsoinstitutet har visat att Sverige är både världens friskaste land och världens sjukaste land. Vi tillåter oss må dåligt och att söka sjukvård. Därför mår vi bra." De bakgrundsfaktorer som tas upp är höga förväntningar, jämlikheten, öppenheten, färre barn per familj eller fler förälder per barn, att var och en är sitt livsprojekt samt att seriella separationer skadar tilliten. Det avgörande för barn och ungas mående verkar dock, enligt Denick barnens familjekarriär vara. Drygt tio procent av en årgång barn har levt i olika familjekonstellationer. Dessa barn mår ofta dåligt och en större andel av dem slutar skolan i förtid, särskilt pojkar. Mekanismen är den att barnets bindning till de vuxna som de lever med blir mer villkorad än om barnet lever i en fast relation.

Förebyggande arbete

Folkhälsoinstitutet förespråkar tidiga och breda insatser för att motverka psykisk ohälsa. Små insatser för många ger större effekter än stora insatser för några få. Elevhälsan bör således sammanställa data på ett systematiskt sätt och redovisa dessa för skolledningen. Hälsodata och data om skolprestationer kan därmed användas för ett systematiskt förbättringsarbete. En genomgång av metoder och arbetet med psykisk ohälsa, stress och stresshantering på stadens skolor visade hösten 2008 en bild av fragmenterade aktiviteter med stora brister på samordning samt dålig dokumentation och brist på vetenskapliga arbetssätt.

Gruppbaserade metoder

Flickor upplever stress och konkurrens i skolarbetet och även i sociala relationer i högre utsträckning än pojkar. Det har i en studie förknippats med att flickorna, trots höga ambitioner, ofta har mer kortsiktiga strategier och mindre känsla för att kunna påverka sin situation än pojkar (Forumrapport nr 1, 2008).

Evidensbaserade metoder baserade på kognitiv beteendeterapi – ACT (Acceptance and Commitment Therapy) och DISA (Depression In Swedish Adolescents) används med framgång för att förebygga stress och psykisk ohälsa bland högstadie- och gymnasie-ungdomar. Centralt i ACT, som är avsett för både pojkar och flickor, är att utveckla individens förmåga att handla trots besvärande känslor. Avsikten är att utveckla ett förhållningssätt där känslor accepteras och där individen genomför det han eller hon uppfattar vara viktigt. Syftet med DISA är att hjälpa tonårsflickor att förstå och hantera negativa tankar samt att ge dem verktyg att förebygga stress och hantera sin nedstämdhet.

Sammanfattning

Psykisk ohälsa är ett problem bland elever i grundskolans högre årskurser och gymnasieskolan. Insatser i skolan som motverkar stress och psykisk ohälsa är:

- Socialt och emotionellt lärande
- Prevention mot mobbing
- Program baserade på modern inlärningsteori (KBT, ACT och DISA)
- Konflikthantering

- Fysisk aktivitet
- Återföring av elevhälsodata från skolans samlade elevhälsopersonal till rektor som underlag för diskussion om åtgärder på skolan

1.3 Förbättringsförslag

Rektor ska säkerställa att:

- Medicinska och andra diagnoser omsätts i pedagogiska strategier
- Anpassningar för elever med funktionsnedsättning ska utgå från hur de pedagogiska förutsättningarna ska åtgärdas och inte att individen ska åtgärdas
- Elever med annat modersmål ska ha tillgång till studiehandledning på modersmålet
- En ständig vidareutveckling av det förebyggande värdegrundsarbetet och det direkta arbetet mot mobbning ska göras för att på ett verkningsfullt sätt ge kraft till skolans förmåga att arbeta inkluderande och erbjuda alla elever en god arbetsmiljö
- Elevhälsodata från skolans samlade elevhälsopersonal återförs regelbundet till rektor som grund för åtgärder inom skolan.
- Konflikthantering införs på schemat i skolan
- Riskbeteenden som hög frånvaro utreds både ur ett indiv-, köns och strukturellt perspektiv

Grundskole- och gymnasieavdelningen vid utbildningsförvaltningen ska säkerställa att:

- Program baserade på modern inlärningsteori (KBT, ACT och DISA) införs i grundskolan år 7 – 9 och i gymnasieskolan

1.4 Avslutande diskussion

Avslutningsvis i delrapport I knyter vi samman de tre studerade områdena: stöd i lärande, trivsel i skolan och trivsel i livet med en beskrivning av skolans roll för elevernas självkänsla och självförtroende. Elevernas möjlighet att utveckla en god självkänsla och ett gott självförtroende har en grundläggande betydelse för alla de tre studerade områdena. Det sammanfaller med elevernas möjlighet att möta den verkligt inkluderande skolan, tillgänglig för alla.

Självbild, självförtroende och självkänsla

Varje elev har rätt att gå ut i vuxenlivet med en positiv självbild och vara medveten om sina unika egenskaper och förmågor. Självbilden är ett begrepp som innefattar både självförtroende och självkänsla. De blandas lätt ihop.

Självkänslan grundläggs i vår tidiga barndom i förhållande till våra närmaste kärleksobjekt, oftast föräldrarna. Genom att bli sedd och bekräftad får det lilla barnet en känsla av att vara en unik person, sedd av andra. Barnet söker ständig bekräftelse av sin omgivning för att säkerställa självkänslan, som ger barnet möjlighet att tycka om sig för den det är. Självkänslan är därför intimt förknippad med relationen barn och föräldrar. Det viktigaste är att barnet blir accepterat och uppmuntras för den det **är**. Att duga i sina föräldrars ögon är av stor betydelse för den unga människans utveckling. Vuxna i skolan är också betydelsefulla och kan ge kompensatoriskt stöd till elever som inte får tillräckligt med stöd och bekräftelse i hemmet.

I takt med att kamrater ökar i betydelse blir interaktionen med jämnåriga viktig för att utveckla självkänslan. Att få en plats i kamratgruppen är kanske det mest väsentliga i en människas liv och en förutsättning för att självkänslan ska stärkas. För elever med stark självkänsla blir behovet av självhävdelse på andras bekostnad litet och de kan istället bli "goda" kamrater som stimulerar andra till att utveckla lek och fritidssysselsättningar.

Självförtroendet får sin näring genom att eleven känner att det klarar av och lyckas med sina uppgifter. Uppmuntran och beröm är viktigt. Eleven tycker om sig själv för det han eller hon **gör**. Skolan har ett ansvar att ge eleverna arbetsuppgifter som är anpassade till elevens förmåga. Individuellt anpassad undervisning underlättar detta eftersom det blir en diskussion mellan lärare och elev om elevens personliga mål. Det är angeläget att eleven ges möjlighet att lyckas. Lite enkelt kan man uttrycka att självförtroendet måste erövrats varje dag med nya utmaningar anpassade till elevens förmåga. En elev med god självkänsla vågar anta utmaningar.

Elever i skolsvårigheter bär ofta på en negativ självbild eller en falsk positiv självbild. Den negativa självbilden är hämmande och eleven vågar inte ge sig i kast med utmaningar om det finns risk för misslyckanden. I skolan finns alltför många exempel på begåvade elever som saknar självkänsla och därför har svårt att göra sig själva rättvisa. Elever med goda förmågor sitter av tiden och det blir obegripligt för lärare att resultaten uteblir. Den falskt positiva självbilden präglas däremot av ständiga överskattningar av den egna förmågan. Eleven sätterorealistiska mål för sitt arbete och vid ett misslyckande blir fallet onödigt stort. Följden kan då bli att skryta, skrävel och kränkningar av andra blir ett sätt att hävda sig.

Utvecklingssamtalen ger eleven en möjlighet att få återkoppling på hur han eller hon uppfattas som individ och gruppmedlem samt hur kunskapssituationen ser ut. Det ger en värdefull möjlighet att tillsammans med föräldrar och lärare reglera bilden av sig själv.

Återkoppling hjälper elever att fungera bättre i sociala situationer. Genom att sätta ord på känslor och tankar förbättras samspelet och i förlängningen bör kränkande behandling i skolan kunna minskas. Alla elever bör ges förmågan att kommunicera utifrån sina behov på ett sådant sätt att de kan lösa sina konflikter.

Genom att skapa en feedbackkultur i lärandet och i det sociala samspelet startas en fredsbyggande process som börjar med att trygghet skapas i det gruppsammanhang som klassen utgör.

1.5 Litteraturförteckning:

- Andreasson, I (2007). Elevplanen som text – om identitet, genus, makt och styrning i skolans elevdokumentation. Göteborgs Universitet.
- Asp-Onsjö, L (2006). Åtgärdsprogram – dokument eller verktyg? Göteborgs Universitet.
- Barnombudsmannen, Rädda Barnen m.fl. (2009). Särskild, särskild eller avskild. Slutrapport. BRIS-rapport 1 (2009). Barn är oslagbara.
- Brottsförebyggande rådet (2009). Effectiveness to reduce School Bullying.
- Brukarundersökningen 2009. Utbildningsförvaltningen Stockholm stad.
- Dencik (2009). Familie og born I en opbrudstid. Hans Reitzels forlag.
- FOG-rapport nr 4 (1992). Forskning om grupper och sociala system. Linköpings Universitet.
- Folkhälsorapport 2009. Folkhälsoinstitutet.

FOU Stockholms stads idrotts- och kulturförvaltning (2009). Rapport om Stockholms ungdomars kulturvanor.

Livheim (2006). ACT (Acceptance and Commitment Therapy/Training) i gymnasieskolan reducerar förekomst av ångest.

Lofors-Nyblom, L (2009). Elevskap och elevskapand; Om formandet av skolans elever. Umeå Universitet.

Lodén (2009). Tonåringen och välfärden. Rapport Stockholms läns landsting.

Medierådets tidskrift nr 1/2008-2009. Elevhälsa.

Nordahl, T (2000). En skole – to verdener. Nova rapport 8/00.

Rapport 2008:1. Stockholmsenkäten 2006.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2008). Mot en inkluderande skola.

Språkcentrums Verksamhetsplan 2009, Uppdragsavdelningen, Utbildningsförvaltningen

Skolverket (2003). Kartläggning av åtgärdsprogram och särskilt stöd i grundskolan.

Skolverket (2008). Med annat modersmål.

Skolverket (2008). Allmänna råd och kommentarer – för arbete med åtgärdsprogram.

Skolverket (2008). Rätten till utbildning – Om elever som inte går i skolan.

Stockholmsenkäten 2008.

SOU (2006:77). Ungdomar, stress och psykisk hälsa.

2. Delrapport II

Delrapport II behandlar årligen ett fokusområde beställt av förvaltningschefen. I år riktas fokus på grundskolornas arbete med åtgärdsprogram för elever med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi och blinda och gravt synskadade elever. Fokusområdet omfattar också gymnasieskolors arbete med åtgärdsprogram för elever med Aspergers syndrom och döva/hörselskadade elever.

Bilaga I omfattar uppgifter om antalet elever med fysiska funktionsnedsättningar och elever mottagna i särskolan. Uppgifterna om elever med fysiska funktionsnedsättningar samlades in och sammanställdes vid läsårets slut, juni-09. De har därför inte kunnat användas som grund för de enkäter och intervjuer som gjordes tidigare under året för att kartlägga arbetet med åtgärdsprogram.

2.1 Bakgrund

Åtgärdsprogram

Ett åtgärdsprogram är en formell skriftlig överenskommelse mellan skolan, eleven och vårdnadshavarna.

I Grundskoleförordningen står det:

Om det genom uppgifter från skolans personal, en elev, elevens vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att eleven kan ha behov av särskilda stödåtgärder, skall rektorn se till att behovet utreds. Om utredningen visar att eleven behöver särskilt stöd, skall rektorn se till att ett åtgärdsprogram utarbetas. Av programmet skall det framgå vilka behoven är, hur de ska tillgodoses, samt hur åtgärderna skall följas upp och utvärderas. Eleven och elevens vårdnadshavare skall ges möjlighet att delta när åtgärdsprogrammet utarbetas. (Grundskoleförordningen 5 kap. 1 §)

Motsvarande bestämmelser finns i 8 kap. 1 a § Gymnasieförordningen.

Åtgärdsprogram är:

- En rättighet för elever i behov av särskilt stöd.
- En skyldighet för skolan.

Ett åtgärdsprogram syftar till att säkerställa att en elevs behov av särskilt stöd tillgodoses. Det är samtidigt en skriftlig bekräftelse på de stödåtgärder som ska vidtas och bidrar till att ge en överblick (Skolverket, Allmänna råd, 2008)

Individuell utvecklingsplan IUP och individuell studieplan

Alla elever i grundskolan ska ha en individuell utvecklingsplan och för elever i gymnasieskolan ska det finnas en individuell studieplan. Åtgärdsprogram skall upprättas när särskilda stödåtgärder är nödvändiga för att elever ska nå kunskapsmålen och som stöd för elevers sociala och emotionella utveckling. En del elever kommer att ha både en individuell utvecklingsplan/individuell studieplan och ett åtgärdsprogram. Den individuella utvecklingsplanen följer eleven genom hela grundskoltiden medan ett åtgärdsprogram gäller för en begränsad tidsperiod. (Skolverkets allmänna råd 2008)

Åtgärdsprogrammet ska innehålla åtgärder på tre nivåer, skol/organisationsnivå, gruppnivå och individnivå.

- Åtgärder på skol-/organisationsnivå avser, kompetensutveckling och handledning för skolpersonal samt anpassningar av fysisk miljö, flexibilitet gällande klass/gruppstorlek etc.
- Åtgärder på gruppnivå gäller val av läromedel, arbetssätt, placering i klassrummet, arbete med samspeklighet och acceptans för människors olikheter etc.
- Åtgärder på individnivå avser tekniska hjälpmedel/anpassning, elevens beteende, kamratskap och egna ansvar.

Första gången åtgärdsprogram användes i utredningssammanhang var i ”Skolans Inre Arbete” (SIA-utredningen, SOU, 1974:53). Istället för att individen skulle ”botas” så menade SIA-utredningen att skolans verksamhet skulle kunna förändras och vidareutvecklas för att kunna möta elever i behov av särskilt stöd.

Läs- och skrivkommitténs betänkande (SOU 1997:108) tydliggör betydelsen av ett relationellt perspektiv på elevens svårigheter. Där framhålls att det viktigaste syftet med åtgärdsprogram är att påverka förutsättningarna för det enskilda barnets aktiva deltaganden i sin grupp eller klass ordinarie arbete oavsett vilket särskilt stöd han eller hon därutöver behöver.

Från och med 1 januari 2001 omfattas alla skolformer, utom förskoleklass och vuxenutbildning, av kravet att upprätta åtgärdsprogram. I samband med detta har föräldrars och elevers rättigheter stärkts. De kan både ta initiativ till och delta vid upprättandet av åtgärdsprogram. (Skolverket Allmänna råd, 2008)

Vid en utvärdering av skolors arbete med åtgärdsprogram konstateras att det utgör ett viktigt led i skolans eller kommunens kvalitetsarbete och att den pedagogiska verksamheten gynnas

av att personal, elever och föräldrar tillsammans formulerar åtgärder i syfte att eleven når sina mål.(Persson, 2002)

2.2 Metoder och resultat

Delrapporten baseras på intervju- och enkätsvar som rör hur skolan arbetar med åtgärdsprogram. Tillfrågade är specialpedagoger, resurslärare, klasslärare, skolsköterskor och skolledare.

Samtal med skolpersonal om elever med Aspergers syndrom i gymnasieskolan, redovisas separat.

Läs- och skrivsvårigheter

För elever med **läs- och skrivsvårigheter** redovisas svaren på en enkät som skickats ut genom det specialpedagogiska nätverket till 306 specialpedagoger. 64 % har svarat och samtliga uppgav att de på skolan har åtgärdsprogram för elever med läs- och skrivsvårigheter.

Enligt uppgifter framtagna av skolhälsovården finns det totalt 810 elever med diagnostiserad dyslexi i stadens kommunala grundskolor och 76 elever i de fristående skolor som har avtal med Skolhälсан.

Synskada

För elever med **synskada** har urvalet gjorts utifrån de 18 skolor som år 2008 hos grundskoleavdelningen fått del av förstärkningsresursen för elever med grav synskada. 15 skolor med tillsammans 18 elever har svarat på frågorna. 2 av eleverna går i förskoleklass och där finns inget krav på åtgärdsprogram. Totalt har 5 skolor redovisat åtgärdsprogram för sammanlagt 5 elever med synskada.

Skolhälsovårdens sammanställning från juni-09 visar att det i grundskolan (126 kommunala + 12 fristående) finns 184 elever med synskada.

Hörselsvårigheter

För att utreda vilka gymnasieskolor som har **hörselskadade/döva** elever har ett brev med en förfrågan gått ut till samtliga rektorer för kommunala gymnasieskolor i Stockholm, med undantag Gymnasieslussen och Stockholms RH-gymnasium.

Av 27 tillfrågade rektorer har 21 besvarat brevet. Av svaren framgår att:

14 gymnasieskolor har elever med hörselnedsättning.

40 elever uppges ha hörselnedsättning eller dövhet.

12 av eleverna använder hörapparat i skolan.

1 elev använder teckenspråkstolk.

4 skolor har svarat att de har upprättat åtgärdsprogram för totalt 7 elever med hörselskada.

Skolhälsovårdens sammanställning visar att det i gymnasieskolan (29 kommunala + 4 fristående) finns 50 elever med hörselskada.

Hur arbetar skolorna med åtgärdsprogram?

Vilka underlag för åtgärdsprogrammet används? Genomförs en pedagogisk utredning/kartläggning inför åtgärdsprogrammet?

- När det gäller elever med **läs- och skrivsvårigheter** i grundskolan så varierar svaren . Alltifrån att alla aktuella elever är utredda till att *ingen* av eleverna är det. En viss tendens är att skolor med få berörda elever (1-3) i högre utsträckning är utredda. Vad pedagogerna avser med utredning framgår inte.
- När det gäller elever med **synskada** i grundskolan redovisar två skolor att de för två elever har en pedagogisk utredning/kartläggning som underlag för åtgärdsprogram. En skola uppger att informationen från syncentralen används som underlag, en annan använder screening vid bestämda tidpunkter.
- För elever med **hörselnedsättning** i gymnasieskolan uppges en pedagogisk utredning/kartläggning ligga som grund för upprättade åtgärdsprogram för sammanlagt 6 elever. För en elev uppges att den medicinska diagnosen (hörselnedsättningen) ligger till grund för åtgärdsprogrammet.

Vilka deltar när åtgärdsprogram upprättas?

- För elever med **läs- och skrivsvårigheter** i grundskolan är det vanligast att klasslärare/mentor deltar, 93%, vårdnadshavare, 88%, elev 80% och speciallärare/specialpedagog, 83%.
- För elever med **synskada** i grundskolan svarar alla 5 skolorna att klasslärare/mentor, vårdnadshavare och elev deltar och 4 skolor att specialpedagog/speciallärare deltar vid upprättandet av åtgärdsprogram
- För elever med **hörselnedsättning** i gymnasieskolan uppges av alla fyra skolorna att klasslärare/mentor och elev alltid deltar. Vårdnadshavare deltar för 5 elever vid två skolor och skolledare deltar för 6 elever vid 3 skolor. Specialpedagog deltar oftast för 6 elever.

Samma deltagande gäller när åtgärdsprogrammet ska följas upp och utvärderas.

Vilken annan skriftlig dokumentation för arbetet med elever med funktionsnedsättningar används?

- För grundskoleelever med **läs- och skrivsvårigheter** kan annan dokumentation vara EVK- eller EVT-protokoll, kopior av dyslexiutredningar, screeningresultat och andra testresultat.
- För grundskoleelever med **synskada** uppges information från syncentralen, rehabiliteringsplan och IUP vara den dokumentation som kan finnas.
- För gymnasieelever med **hörselskada** är skolhälsovårdens information den enda dokumentation som skolan säger sig ha. Information till skolpersonal får endast lämnas ut med elev/vårdnadshavares medgivande.

Iakttagelser kring gymnasieskolans arbete med åtgärdsprogram för elever med Aspergers syndrom

Tio kommunala gymnasieskolor har särskilda behovsgrupper (SB), varav tre speciellt för elever med diagnosen **Aspergers syndrom**. Det betraktas som en åtgärd att gå i dessa klasser och undervisningen anpassas efter elevens förmågor. Möjligheten till individuellt stöd är stort eftersom det är ca 6 elever i varje elevgrupp. Den dokumentation som krävs, för att få en plats där, är en bilaga från grundskolan, rekommendationer från studie- och yrkesvägledaren och önskemål från elev och vårdnadshavare. Elevvårdskonferensprotokoll är den vanligaste dokumentationen. Elevers individuella studieplaner revideras efter behov i samband utvecklingssamtal, vilka genomförs 1-4 ggr/termin.

Pedagogerna känner inget uttalat krav från skolledningen på att upprätta åtgärdsprogram för de elever som går i SB-grupper. Åtgärdsprogram har tagits fram för att få tillgång till extra resurser t.ex. en elevassistent. Åsikten att åtgärdsprogram behövs när eleven riskerar IG i något ämne, har framförts. För elever i SB-grupper är risken att få IG dock liten, eftersom eleverna får den tid de behöver i sina ämnen.

I SB-klasserna går det ca 70 elever med Aspergers syndrom. Enligt sammanställning gjord av skolhälsovården finns det 173 elever diagnostiserade med Aspergers syndrom i stadens gymnasieskolor (bilaga I).

2.3 Reflektioner och kommentarer

Hur arbetar skolorna med åtgärdsprogram.

Skolorna har vitt skilda uppfattningar om vad som menas med att göra en utredning inför upprättande av åtgärdsprogram. Det saknas en gemensam systematik för att samla in relevant underlag inför planering och upprättande av åtgärdsprogram.

För elever med **läs- och skrivsvårigheter/dyslexi** ger undersökningen ingen tydlig bild av om det handlar om pedagogisk utredning/kartläggning, screening, utredning inom skolan eller utredning utanför skolan.

Det går heller inte utläsa av undersökningen om den som svarat i egenskap av skolans specialpedagog har för uppgiften adekvat utbildning.

En pedagogisk utredning/kartläggning är ofta tillräcklig för att kunna sätta in rätt pedagogiska åtgärder. En medicinsk diagnos ersätter inte en pedagogisk utredning/ kartläggning men kan fungera som underlag.

Syn- och hörselnedsättning uppfattas av skolan som en *medicinsk* och inte en *pedagogisk* fråga. Av den anledningen upprättas inte åtgärdsprogram trots att vissa åtgärder görs.

Vilka deltar när åtgärdsprogram upprättas?

Få skolledare deltar när åtgärdsprogram upprättas, trots att skolledarens delaktighet har stor betydelse för att ett åtgärdsprogram ska bli ett fungerande redskap för elevers inkludering. Det är viktigt att det finns mandat för att besluta om åtgärder på skol- och organisationsnivå.

12% av vårdnadshavarna för elever med **läs- och skrivsvårigheter/dyslexi** deltar inte vid upprättandet av åtgärdsprogram. Detta trots att Grundskoleförordningen stipulerar att så skall ske.(SFS200:1108)

Skolan har ett stort ansvar att göra det möjligt för föräldrarnas att delta. Samverkan med elev och föräldrar är helt avgörande för om åtgärdsprogrammet leder till en bättre skolsituation. Det är inte meningsfullt att presentera ett färdigt åtgärdsprogram för elev och föräldrar, där alla viktiga beslut redan är tagna. (Asp Onsjö, 2008)

Specialpedagogen som har en viktig funktion för elever med funktionsnedsättningar deltar i de flesta fall.

Annan skriftlig dokumentation för arbetet med elever med funktionsnedsättningar, hur kan den se ut?

Dyslexiutredning, medicinsk diagnos, information från syncentral mm. är exempel på dokumentation som skolorna tar upp. Den dokumentationen ska tillsammans med en pedagogisk utredning/kartläggning utgöra ett underlag till arbete med åtgärdsprogram.

Medicinska/psykologiska utredningar kan i vissa fall behövas men en pedagogisk utredning bör alltid först utföras på respektive skola. Det är inte acceptabelt att avvakta en medicinsk utredning innan stöd sätts in. Medicinsk utredning får således inte utgöra ett villkor för att sätta in det stöd som eleven har rätt att få”
(Skolverket, 2003)

Att utgå från eleven innebär inte att det räcker med en diagnos av eleven. En sådan kan ge otillräcklig information för att förstå svårigheter som uppstår i skolan. Det är nödvändigt att också belysa elevens relationer till andra och diskutera arbetsförhållandena i skolan. Ett åtgärdsprogram handlar i första hand om att påverka de förutsättningar under vilka eleven arbetar i skolan. Hur kan dessa förändras för att väl svara mot elevens situation? Krav kan komma att resas både mot de lärare som undervisar eleven, övrig personal i skolan samt kamraterna och mot eleven själv.”
(Persson, 2002)

Undersökningsresultatet för elever med **hörselskada** och iakttagelserna för elever med **Aspergers syndrom** i gymnasieskolan visar att åtgärdsprogram inte upprättas i tillräcklig omfattning. I Skolverkets Nyhetsbrev nr 8/08 uppmärksammas gymnasieskolans svaga tradition att ge särskilt stöd. ”Den inspektion och de få undersökningar som gjorts antyder brister i arbetet med att utreda behovet av stöd, att ta fram åtgärdsprogram och att följa upp stödåtgärderna.” Samma reflektion görs i kunskapssammanställningen Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan. (Österlind, 2008)

Elever med Aspergers syndrom

Av de iakttagelser som gjorts av arbetet med elever i s.k. SB-grupper i gymnasieskolan med **Aspergers syndrom** framkommer att åtgärdsprogram inte upprättas. Bara när extra resurser behövs, t.ex. för tillsättande av en assistent. För övriga anpassningar runt eleven saknas dokumentation. Uppgifter om åtgärdsprogram för elever med Aspergers syndrom som går i vanlig klass saknas. Det är emellertid en generell uppfattning att åtgärdsprogram sällan upprättas i gymnasieskolan.

Mycket kan göras med stödjande insatser. En noggrann information till alla berörda och anpassade krav och stödåtgärder är viktigt. Med insatser under uppväxttiden lär sig många elever med Aspergers syndrom att fungera relativt väl och kan leva ett förhållandevis självständigt vuxenliv. Ett tidigt målinriktat stöd kan också minska risken för att andra

psykiatriska problem som en reaktion på omgivningen, ska utvecklas. Ett åtgärdsprogram är en förutsättning för detta!

2.4 Förbättringsområden

Åtgärdsprogram ett redskap för anpassning av de pedagogiska förutsättningarna

Elever med läs- och skrivsvårigheter i grundskolan förefaller ha åtgärdsprogram, varav en del föregås av någon form av utredning/kartläggning.

Åtgärdsprogram upprättas inte i den omfattning som är befogad för elever med fysiska funktionsnedsättningar som syn- eller hörselskada och för elever med Aspergers syndrom, vilket begränsar deras möjligheter till kunskapsmässig, social och fysisk delaktighet i skolan. Skolorna nöjer sig med och anför som skäl att eleverna uppfyller de kunskapsmässiga målen.

Från grundskolan rapporterar skolhälsovården 184 elever med diagnostiserad synskada som inte går att korrigera med glasögon. Av de skolor som sökt förstärkningsresurs för elever med synskada, har 15 grundskolor svarat att sammanlagt 18 elever har synskada. Endast 5 skolor har åtgärdsprogram för totalt 5 elever.

För gymnasieskolan rapporterar skolhälsovården att 50 elever har en diagnostiserad permanent hörselskada på ena eller båda öronen. I föreliggande undersökning har 14 skolor rapporterat om 40 hörselskadade/döva elever. Fyra skolor har svarat att de har åtgärdsprogram för tillsammans 7 elever. Med kunskapen om att 40 resp. 50 rapporterade elever har en permanent diagnostiserad hörselskada på ena eller båda öronen, 12 elever har även rapporterats behöva hörapparat, är det uppenbart att långt fler elevers hörselnedsättning/dövhet borde vara grund för ett åtgärdsprogram.

Skolan ska vara både undervisningsmässigt och socialt tillgänglig

I föregående års elevhälsorapport uppmärksammades vikten av att skolan är tillgänglig för alla elever *både* socialt och undervisningsmässigt. Vid upprättande av åtgärdsprogram är det vanligt att bara tillgängligheten i det ena avseendet betonas. För elever med funktionsnedsättning handlar det oftast om kunskapsmålen och dessutom ofta på en basnivå. Skolornas ambition är att eleven ska nå godkänt i kärnämnen. För dessa elever handlar det emellertid om att skolan inte bara ska göras tillgänglig för kunskapsmässig utveckling, utan också för möjligheten att utvecklas mer generellt genom att skolan görs tillgänglig i andra avseenden. För elever med fysiska funktionsnedsättningar är det viktigt att få delta i idrott, laborationer och friluftsdagar. Tillfällen då de ofta utestängs eftersom det saknas en plan för deras delaktighet. För elever med hörselskada måste skolan anpassas inte bara för att ge tillgång till lärarens information i klassrummet utan också till interaktion med klasskamraterna. Även för elever med Aspergers syndrom är det nödvändigt att planera och dokumentera för att genomföra sociala anpassningar.

Många skolor har gjort anpassningar för sina elever, med syn- eller hörselskada och för elever med Aspergers syndrom, utan att upprätta åtgärdsprogram. Elevers delaktighet i de åtgärderna är därför oklar. Elevers delaktighet är ett avgörande skäl till varför åtgärdsprogram ska upprättas.

Det absolut viktigaste för trivsel och framgång i skolan är att vara delaktig i planeringen och att ha goda relationer till kamrater visar en aktuell avhandling. (Lofors-Nyblom, 2009). Elevernas

möjlighet till delaktighet och goda relationer borde ingå som självklar del i planeringen av den pedagogiska verksamheten.

Motstånd mot upprättandet av åtgärdsprogram

Bristande utbildning och kunskap, rädsla och osäkerhet kan förklara varför åtgärdsprogram fortfarande inte fungerar som det redskap det är tänkt. Framför allt har skolorna svårt att ta till sig ett relationellt synsätt istället för det kategoriska synsättet i arbetet med åtgärdsprogram. Med det menas att kunna se till individens styrkor och betydelsen av elevens hela skolsammanhang, istället för att bara uppmärksamma individuella tillkortakommanden. Kanske ligger också ett motstånd i skolans ovana att dokumentera arbetsinsatser skriftligt. Rädslan för att det finns speciella formkrav kan göra skrivandet av åtgärdsprogram komplicerat. Så borde inte vara fallet. I en forskarstudie om åtgärdsprogram betonas vikten av att inte kränga till dem. Det gäller både innehåll och språk. (Asp Onsjö, 2006 och 2008)

Det kan gälla så enkla saker som placering i rummet, individuell genomgång eller hjälp med att packa ner läxan i väskan. Sådana små insatser kan vara helt avgörande och kan mycket väl vara det huvudsakliga innehållet i ett åtgärdsprogram. (Asp Onsjö, 2008)

För att underlätta arbetet med åtgärdsprogram har Utbildningsförvaltningen tagit fram ett stödmaterial, som både ger underlag för de allsidiga utredningar som kan behöva föregå åtgärdsprogrammet samt stöd för upprättandet av själva åtgärdsprogrammet. Utgångspunkten för arbetet är så gott som alltid lärarens pedagogiska utredning/kartläggning. För att få en helhetsbild av elevens situation och förutsättningar kan det också vara värdefullt att i samverkan med elevhälsans olika professioner ta fram ytterligare utredningsmaterial.

Åtgärdsprogram har inget självändamål, utan ska ses som ett redskap för ett systematiskt arbete med utvecklingen kring en elev i behov av särskilt stöd. Årets Elevhälsorapport visar att elever med funktionsnedsättning alltför sällan möts av en skolsituation som är baserad på en allsidigt genomtänkt planering, dokumenterad i ett åtgärdsprogram. En planering som ger struktur och sammanhang för berörda och som möjliggör en fortlöpande utvärdering. Här har Stockholms skolor inklusive de fristående skolorna ett viktigt utvecklingsområde.

Alternativa verktyg i lärandet

Elever med funktionsnedsättning har rätt till en anpassad undervisning, kompensatoriska hjälpmedel och alternativa verktyg. Det är fortfarande okänt för flertalet lärare. Många lärarstudenter vet inte vad alternativa verktyg är. Vid kontakt med studenter från lärarhögskolan i Stockholm, framgick att flera aldrig hört talas om "Alternativa verktyg i lärandet". De kände inte till att det finns talsynteser och rättstavningsprogram som är speciellt utformade för elever med dyslexi.

Det förväntas idag att pedagoger ska kunna använda IT som en del av de pedagogiska strategierna i undervisningen. Något som kan förändra undervisningssituationen till att bli mer inkluderande och tillgänglig för alla.

En förändring är emellertid på gång. I förslaget till ny lärarutbildning finns ett särskilt kapitel om IT i lärarutbildningen. Utredningen anser inte att det räcker med att IT finns som en tillvalskurs. I stället ska IT genomsyra all lärarutbildning. Utredningen betonar också att det behövs en gedigen pedagogisk erfarenhet för att hantera IT i skolan. (SOU 2008:109)

I Brukarundersökningen för 2009 är inte elever och föräldrar i grund- och obligatoriska särskolan nöjda med hur datorer och IT används i undervisningen. Enligt Skolverket, har eleverna i fristående grund- och gymnasieskolor bättre tillgång till datorer än elever i kommunala skolor. Många lärare uppger att de har behov av kompetensutveckling inom IT. (Skolverket Nyhetsbrev, 2009)

Sammanfattning

Arbetet med åtgärdsprogram behöver vidareutvecklas för elever med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi, blinda och synskadade elever i grundskolan samt för elever med Aspergers syndrom och döva/hörselskadade elever i gymnasieskolan.

Det handlar om generella förbättringar, både i arbetet med att ta fram underlag som att upprätta åtgärdsprogram, för att kunna leva upp till bestämmelserna i styrdokumentet.

Det ska av åtgärdsprogrammen framkomma hur skolan görs tillgänglig både undervisningsmässigt och socialt. En allsidig pedagogisk utredning/kartläggning ska finnas. Det ska framkomma hur elevhälsan samverkar i den pedagogiska verksamheten, hur eleven görs delaktig och hur eleven ges möjlighet till goda relationer.

2.5 Förbättringsförslag

Rector ska i skolans arbete med åtgärdsprogram säkerställa att:

- De pedagogiska konsekvenserna av medicinska diagnoser utreds
- Behov av skol- och organisatoriska anpassningar möjliggörs
- Elevers rätt till kompensatoriska hjälpmedel och alternativa verktyg prövas och dokumenteras
- De som arbetar som skolans specialpedagog har adekvat utbildning

Grundskoleavdelningen vid Utbildningsförvaltningen ska säkerställa att:

- Samtliga skolor med blinda och gravt synskadade elever och elever med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi har åtgärdsprogram för eleverna

Gymnasieavdelningen vid Utbildningsförvaltningen ska säkerställa att:

- Samtliga gymnasieskolor med döva/hörselskadade elever och elever med Aspergers syndrom har åtgärdsprogram för eleverna.
- Förvaltningens stödmaterial för arbetet med elever i behov av särskilt stöd www.stockholm.se/sarskiltstod ska användas.

2.5 Litteraturförteckning:

Asp Onsjö, L (2006). Åtgärdsprogram – dokument eller verktyg? Göteborgs universitet, institutionen för pedagogik och didaktik.

Asp Onsjö (2008) Åtgärdsprogram i praktiken. Studentlitteratur.

Grundskoleförordningen (1994:1194) Regeringskansliets rättsdatabaser.

HANDU – det blir mer stöd till barn och unga med synskador när kommuner, landsting och stat samverkar 2008

Lofors-Nyblom L (2009) Elevskap och elevskapande. Umeå universitet

Lundberg I (2007). Bornholmsmodellen: vägen till läsning – språklekar i förskoleklass. Natur & Kultur.

Läs- och skrivkommittén 1997 (LÄSK) (SOU 1997:108)

Persson, B. (2002). Åtgärdsprogram i grundskolan, förekomst, innehåll och användning. Göteborgs universitet.

Skolverket. (2001). Att arbeta med särskilt stöd med hjälp av åtgärdsprogram. Liber.

Skolverket (2003) Kartläggning av åtgärdsprogram och särskilt stöd i grundskolan
Stockholm: Fritzes kundservice

Skolverket (2008) Allmänna råd för arbete med åtgärdsprogram. Fritzes.

Skolverket (2008) Allmänna råd, Den individuella utvecklingsplanen. Fritzes.

Skolverket Nyhetsbrev nr 8 november 2008.

Skolverket 2008 Rapport 322 Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan En kunskapssammanställning. Stockholm: Fritzes.

Skolans arbetsmiljö. (1973) *SIA-utredningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Utbildningsförvaltningen 2008 Elever i behov av särskilt stöd riktlinjer för Stockholms grundskola, obligatoriska särskola, gymnasie- och gymnasiesärskola

Wahlund, B. (2002). Åtgärdsprogram-för vad och för vem? LHS: Stockholm.

Wingård, B. (2007) Åtgärdsprogram-för vems skull? Stockholm IOL

Öhlmér, I. (2004). Åtgärdsprogram ett verktyg i skolans vardag. Västerås. IÖ respons.

Bilaga I, sammanställda uppgifter, aktuella för läsåret 2008/2009

Elever mottagna i särskolan

Antalet elever i obligatoriska särskolan	983
Antalet elever i gymnasiesärskolan	346

Funktionsnedsättningar

Nedanstående uppgifter är hämtade från skolhälsovården i stadens samtliga kommunala skolor och några större friskolor som har skolhälsovårdsavtal med Skolhälstan i Stockholms stad.

Funktionsnedsättning – syn

I tabell 1 redogörs för rapporterat antal elever i Stockholms stad som har en diagnostiserad permanent synskada resulterande i 0.3 eller lägre synskärpa på ena eller båda ögonen och som inte går att korrigera med glasögon. Skadan kan vara medfödd eller förvärvad av olycksfall eller sjukdom. I redovisningen ingår såväl de elever som behöver anpassningar som de elever som inte är i behov av anpassningar i skolan.

Tabell 1

Grundskola	Grundsärskola	Gymnasieskola	Gymnasiesärskola	Totalt
184	61	76	31	252

Funktionsnedsättning – hörsel

I tabell 2 redogörs för det antal elever i Stockholms stad som har en diagnostiserad permanent hörselskada på ena eller båda öronen. Hörselskadan kan vara medfödd eller tillkommit senare i livet och orsakas av exempelvis nervskada, ärftlighet, sjukdomar, infektioner eller ledningsfel i hörselsystemet. I redovisningen ingår såväl de elever som har anpassningar som de elever som inte har anpassningar i skolan.

Tabell 2

Grundskola	Grundsärskola	Gymnasieskola	Gymnasiesärskola	Totalt
330	29	50	18	427

Funktionsnedsättning – rörelsehinder

I tabell 3 redogörs för det antal elever som har ett diagnostiserat permanent rörelsehinder i någon kroppsdel. Rörelsehinder kan orsakas av en skada i hjärnan, nervsystemet, musklerna, lederna eller skelettet och vara orsakad av exempelvis cerebral pares (CP), ryggmärgsbråck (MMC), muskelsjukdomar, reumatism (RA) eller förvärvade hjärnskador samt olycksfall.

Tabell 3

Grundskola	Grundsärskola	Gymnasieskola	Gymnasiesärskola	Totalt
182	94	78	56	410

Funktionsnedsättning - diagnostiserad Aspergers syndrom i gymnasieskolan: 173 elever